

REÁLISAK-E A DISZPOZÍCIÓK?

MÁRTON MIKLÓS

Bevezetés

Diszpozíción általában egy tárgy olyan tulajdonságát értjük, amely valamiképpen a tárgy képességeire, lehetőségeire utal. Számunkra felfigyel az teszi érdekessége kategóriát, hogy már hosszú idő óta központi helyet foglal el számos filozófiai elméletben.¹ Ehhez képest talán meglepő, hogy csak a múlt század utolsó egy-két évtizedében álltak elő egyes gondolkodók a diszpozíciók jelentéséről és mibenlétéről alkotott szisztematikus elképzelésekkel.

Az alapvető kérdések a diszpozíciókkal kapcsolatban egyrészt szemantikaiak: „Hogyan értsük a diszpozíció-tulajdonító mondatokat?”, másrészt ontológiaiak: „Mik is ezek a diszpozíciók valójában?”, harmadrészt tudományfilozófiaiak: „Valódi magyarázó erővel bírnak-e a diszpozíciókra hivatkozó magyarázatok?” Tanulmányomban inkább csak az első kettővel foglalkozom, a harmadik kérdésre csak érintéssel érintéssel térek ki, felfigyel a diszpozíciók és a természettörvények viszonyát érintéssel 2.3 pontban. Az iménti kérdések továbbá bizonyos szempontból egyfajta logikai sorrendbe állíthatóak. Úgy vélem ugyanis, érdemes először a szemantikai kérdést felvetnünk, hiszen nem nagyon tudhatjuk,

---

¹ Hogy csak néhányat említsek a sok közül: lásd például azt a Locke által felvetett kérdést, hogy a fizikai valóságban észlelhető minőségek mennyiben diszpozicionálisak, vagy Ryle arra tett híres kísérletét, hogy a mentális jelenségeket viselkedési diszpozíciókkal magyarázza, de ide tartoznak azok az elméletek is, amelyek Wittgenstein szabálykövetési paradoxonát akarják bizonyos diszpozíciók realista értelmezésével megoldani.

mik is a diszpozíciók valójában, hacsak nem értünk valamit egy olyan mondaton, amely azt állítja, hogy egy objektum rendelkezik egy diszpozicionális tulajdonsággal. Ez persze nem zárja ki, hogy később, a metafizikai eredmények tükrében módosítsunk kezdeti szemantikánkon. Így a két kérdés, mint azt látjuk majd, szorosan összekapcsolódik. És mindezek után — vagyis, ha már értjük, mik is ezek a diszpozíciók valójában — tehetjük csak fel azt a kérdést, hogy mennyiben magyarázhatunk egy tárggyal kapcsolatos jelenséget a tárgynak valamely diszpozíciót tulajdonító mondattal vagy mondatokkal.

A diszpozíciók szemantikájáról és metafizikájáról folytatott vita értelmezésem szerint a „diszpozíció-realisták” és a „diszpozíció-antirealisták” között zajlik. Előzetesen úgy jellemezhetjük ezen álláspontokat, hogy diszpozíció-realistának lehet nevezni azt az elképzelést, amely szerint a diszpozíciók valamilyen értelemben legalább annyira valóságosak, mint az általában velük szembeállított kategorikus tulajdonságok vagy az események. Antirealista a diszpozíciókat illetően ezzel szemben az, aki szerint a diszpozíciókról helyes elemzésben ki kell derülnie, hogy igazából valami mások, mondjuk események együttjárásai, vagy kategorikus tulajdonságok. A diszpozíció-antirealista tehát úgy tartja, a diszpozíciókról szóló mondatok valódi jelentését valamely más létezőkről szóló mondatok adják meg, és a diszpozíciókat így ontológiai értelemben is másfajta létezőkre kell redukálnunk, míg a realista pont erre szemantikai és metafizikai redukció lehetőségeit vagy szükségességét veti el.

Tanulmányomban ezt a diszpozíciókról lezajlott filozófiai vitát igyekszem rekonstruálni, és a különböző álláspontokat a vita homlokterében álló realizmus—antirealizmus megkülönböztetés szempontjából értékelni. Ennek során amellet igyekszem érvelni, hogy bár az antirealista elképzelések nem tarthatóak a realista álláspont ellenérveivel szemben, azonban, ahogy azt a 3. fejezetben igyekszem kimutatni, valójában ezen „antirealisták” nem eléggé antirealisták, és mindkét oldal alapvetően realista elvárásokat oszt. Éppen ezért a diszpozíció-realisták érvei nem teszik lehetetlenné egy valódi antirealista álláspont kidolgozását.

1. A diszpozíciók szemantikája

1.1 A klasszikus elemzés

A diszpozíciókkal foglalkozó filozófusok sokáig egyetértettek abban, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatokat valamilyen kondicionálist tartalmazó mondattal vagy mondatokkal kell definiálni. E megközelítés azon a klasszikusan Hume által megfogalmazott intuíciónkon alapul, hogy nem létezik semmiféle „rejtett er” a tárgyokban, amely kauzális viselkedésüket indokolná.² A helyzet Hume szerint éppen fordított: mivel bizonyosfajta tárgyról tudjuk, hogy milyen — az állandó együttjárás értelmében vett — kauzális eseménysorokban vesznek részt, ezért tulajdonítunk bizonyos képességeket nekik. A diszpozíció tulajdonítás tehát itt nem egyenérték azzal, hogy valami bels, intrinszikus tulajdonságot tulajdonítunk a tárgynak, hanem az ilyen mondatok a tárgy bizonyos valószínű jövőbeli viselkedésére vonatkozó állításokat fogalmaznak meg. Ebből következik a klasszikus antirealista megközelítés legfontosabb jegye, hogy tilos értelmetlen különbséget tenni egy diszpozíció fennállása és annak manifesztációja közt. Ezért a látszólagosan szubjektum-predikátum szerkezetű diszpozíció-tulajdonító mondatokat eseményekről szóló mondatokká kell átalakítanunk annak érdekében, hogy valóságos szemantikai szerkezetükhöz jussunk.

Ez az a klasszikusnak mondható elemzés, amelyet a diszpozíciókkal elsősorban komolyabban foglalkozó gondolkodó, Gilbert Ryle tett explicitté. Az elemzés szerint tehát „Az a kijelentés, hogy ez a kockacukor oldható, azt jelenti, hogy a cukor feloldódna, ha valahol, valamikor, s a víz valamely részében elmerülne.”³ A diszpozicionális állítások Ryle szerint a törvényállításokhoz hasonlóan következtetésjegyek, melyek feljogosítanak egyik típusú eseményről a másik típusúra való áttérésre. Ennek egyik legfontosabb következménye az a meggyőződés, hogy a diszpozicionális állítások nem tényállítások, vagyis „A diszpozicionális állítások nem beszámolólag megfigyelt vagy megfigyel-

---

² Ryder, 4. o.

³ Ryle (1999), 154. o.

het tényállásokról, s nem beszámolókat nem megfigyelt vagy megfigyelhetetlen tényállásokról.”⁴

Vegyük észre, hogy e klasszikus elemzés nem azonos az alábbi, materiális kondicionális általi elemzéssel: $D_x =_{df} \forall t(T_{x,t} \supset R_{x,t})$, ahol D_x jelentése: „ x rendelkezik a D diszpozicionális tulajdonsággal”, míg $T_{x,t}$ x egy t időpontbeli tesztelési folyamatnak való alávetettségét jelenti és $R_{x,t}$ szerint x egy bizonyos reakciót mutat t -ben. A legfontosabb probléma az effajta elemzéssel, hogy a definiendumban szereplő állítás mindig igaz, ha az előtagja hamis, vagyis — a szokásos példával élve — minden dolog törekeny, amit nem ejtettek le. Ennek elkerülése érdekében a klasszikus elemzés a materiális kondicionálisnál erősebb, a kauzális illetve kontrafaktuális kapcsolatot kifejező ún. szubjunktív kondicionálisok formájában adja meg a diszpozíció-tulajdonító mondatok helyes értelmét. Vagyis: $D_x =_{df} \forall t(T_{x,t} \Box \rightarrow R_{x,t})$.⁵

A hagyományos kondicionális elemzés számára a legnehezebb feladatot azonban egyrészt a nem manifesztálódott diszpozíciókról szóló mondatok, másrészt a diszpozicionális állítások temporalitása jelenti. Nézzük először az első esetet. Ha egy tárgy diszpozícióval való rendelkezéséről szóló kijelentést úgy fogunk fel, mint egy a tárgy valószínű viselkedéséről szóló kijelentést, akkor mi a helyzet az olyan diszpozíció-tulajdonításokkal, amikor nem valószínű, sőt esetleg lehetetlen, hogy a tárgy a neki tulajdonított viselkedést produkálja. Ekkor nem rendelkezik a szóban forgó diszpozícióval sem? Ez meglehetősen kontraintuitív álláspont lenne, hiszen például azt a poharat is törekenynek tartjuk, amely valószínűleg soha nem fog eltörni (mert például egy múzeumban őrzik, különleges elővigyázatossági szabályok mellett). Mi támasztja alá ezt a hitünket, ha a diszpozicionális állítás a tárgy valószínű jövőbeli viselkedéséről szól? A hagyományos elemzés híve humeánus alapon persze úgy érvel, hogy egy tárgy nem-manifesztá-

---

⁴ I. m. 156. o.

⁵ Fontos leszögezni, hogy ezek nem mindig kontrafaktuális — vagyis tényelentétes — kondicionálisok, hiszen nem csak akkor törekeny valami, ha nem dobják le. A továbbiakban általában a „szubjunktív kondicionális” kifejezést használom, és többnyire csak ott utalok ezekre kontrafaktuálisként, ahol a gondolatmenet szempontjából fontos, hogy az előtagban kifejezett tényállás a valóságban nem áll fenn.

lódott diszpozíciója annak alapján magyarázható, hogy struktúrájában vagy külső legérzékenyebb jegyeiben hasonló egy olyan tárgyhoz, melynek a szóban forgó diszpozíciója már manifesztálódott. Ekkor azonban egyrészt az indukció és az asszociációs szabályok — jól ismert, ám itt nem tárgyalt — problémáiba keveredünk bele, másrészt egyes filozófusok szerint — mint az a következő pontban ki fog derülni — létezhetnek olyan diszpozíciók is, melyek soha nem manifesztálódnak.

A másik említett probléma, a temporalitás kérdése azért merül fel, mert úgy tűnik, egy tárgy az időnk során szertehet diszpozicionális jellemzőkre és elveszitheti azokat — például egy korábban törekeny poharat valamilyen kémiai eljárással „törhetetlenné” edzünk. Ez nehezen magyarázható akkor, ha ragaszkodunk hozzá, hogy a diszpozíciókról szóló állítások nem tényállítások, hiszen a tények világában tartjuk természetesnek az időbeli változékonyságot. Ezzel szemben egy tárgyat érintő következtetési jogosítványok miért lennének egyszer érvényesek, másszor pedig nem? Ryle például bár megengedi, hogy a diszpozíció tulajdonító kijelentések konkrét időpontokra utaljanak, nem magyarázza meg, hogy ez hogyan lehetséges, vagyis hogyan egyeztethető össze azzal a tétellel, hogy a diszpozíciók nem tényeket vagy eseményeket írnak le. Nem magyarázza meg, hogy mi lehet az indoka annak, hogy bizonyos következtetési jegyek egyszer csak érvényüket veszítik.

A klasszikus elemzéssel kapcsolatban felhozott problémák tehát abban a kérdésben foglalhatóak össze, hogy vajon mindent ki tudunk-e fejezni a kondicionálisokkal, amikről azt gondoljuk, hogy a diszpozicionális predikátumok róluk szólnak, és minden, amit e kondicionálisokkal kifejezünk, diszpozicionális tulajdonságra utal-e?

1.2 A kihívás

Charles Martin 1994-ben megjelent sokat idézett cikke (Martin 1994) óta filozófusok sora próbál kieszelni példákat olyan furcsa diszpozíciókra, melyek azt hivatottak szemléltetni, hogy a fenti kérdésekre nemleges a válasz. És persze azóta filozófusok egy másik — ha lehet még nagyobb — sora igyekszik megfelelni a kondicionális elemzést értő kihívásoknak. Lássuk először az előbbieket érveit.

Martin és a nyomában járó diszpozíció-realista irodalom érvei általában olyan példákon alapulnak, melyekben intuitíve hajlamosak vagyunk diszpozíciót tulajdonítani egy tárgynak, miközben a diszpozíciónak megfelel manifesztáció, vagyis a kondicionális elemzés jobb oldalán szereplő esemény vagy események nem következnek be, holott az elemzés szerint be kellene következniük. Három kategóriáját különböztethetjük meg a „furcsa” diszpozícióknak. Vannak

a) „*finkish*”⁶ diszpozíciók: Ezek olyan diszpozíciók, hogy pontosan ama teszt hatására, amelyiknek a választ kéne elidéznie, eltűnik maga a diszpozíció is.

b) *mímel* diszpozíciók: Ezek minden kódése éppen fordított: kezdetben nem volt jelen a diszpozíció, hanem csak a teszt váltotta ki megjelenését.

c) *elfed* diszpozíciók: Itt arról van szó, hogy egy ellenszer a stimulus bekövetkezése után megakadályozza, hogy a diszpozícióval rendelkező tárgy a megfelelő választ adja. Az elzárkózott képzet az a különbség, hogy itt a diszpozíció a folyamat során végig fennáll, csak nem manifesztálódik.

Martin a következő híres példát adja a „*finkish*” és a *mímel* diszpozíciókra: A nem minden kód, „döglött” elektromos vezeték a fogyasztó rákapcsolását érzékelve egy elektromos sztrájk tör⁷ berendezés élvé teszi. A vezeték tehát t_1 -ben döglött, t_2 -ben él, t_3 -ban megint döglött. t_1 -ben a szubjunktív kondicionális mégis igaz, hiszen a vezetékre nézve áll, hogy „ha fogyasztót kötönnék rá, vezetné az áramot”. E kondicionális igazságában továbbá semmi változás nem történik t_1 -re és t_2 -re, miközben a vezeték ez alatt újfajta diszpozícióra tesz szert, hiszen „élvé” válik! Ahhoz tehát, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondat igazságát megállapítsuk, nem elégséges a kondicionális elemzés. A fordított helyzet viszont — amikor az amúgy minden kód vezet t teszt a fogyasztó rákapcsolásakor a berendezés döglötté — azt bizonyítja, hogy nem is szükséges, hisz ebben az esetben t_1 -ben és t_3 -ban anélkül is él a

---

⁶ Nem kísérlem meg ezt terminus magyarra fordítását, mivel egyrészt úgy vélem az itt bemutatott szakszakmai használatán kívül angolul sincs értelme, másrészt a továbbiakból úgyis kiderül majd, milyen jelenségekre szokás használni.

⁷ Az eredetiben: *electro fink*. Innen a *finkish* kifejezés.

vezeték, hogy igaz lenne rá a szubjunktív kondicionális. Így ebben az esetben ún. mímel diszpozícióval van dolgunk.

Ezek után persze azt gondolnánk, ahhoz, hogy a klasszikus elemzés továbbra is megálljon, a definiensben szereplő szubjunktív kondicionálist oly módon kell kiegészítenünk, hogy kiszűrjük az olyan zavaró hatásokat, mint az elektromos sztrájtörés. Azonban Martin kimutatja, hogy e kiegészítést végső soron minden lehetséges ellenpélda kivédése érdekében egy generális *ceteris paribus* klauzulaként kell értenünk, vagyis a kondicionálisba bele kell foglalnunk, hogy semmi olyan nem történik, ami hamissá tenné azt, hogy a vezeték dőglött. Ezt talán azzal lehet szemléltetni, hogy bármi betöltheti az elektromos sztrájtörés szerepét, ami hasonlóan működik. Vagyis nem a konkrét szerkezet strukturális leírását kéne megadnunk a kondicionális elemzésben, hanem azt, hogy nincs jelen semmiféle olyan zavaró berendezés, ami úgy hat, hogy élvé teszi a vezetéket. Ekkor viszont már az analizálandó diszpozíció maga szerepel az elemzésben, vagyis körben forgunk: a definiensben (a kondicionálisban) felhasználtuk a definiendumot.⁸

Amit ezek a példák kimutatni szeretnének, az nem más, mint hogy a diszpozíciók fennállása nem korábbi vagy későbbi események fennállásától függ. Lehet, hogy egyáltalán nincs ilyen jövő vagy múltbeli esemény, egyáltalán nincs a diszpozíció-tulajdonító mondatok igazságának jövő vagy múltbeli konzekvenciája. A diszpozíciók ugyanis legalább annyira változékonyak lehetnek, mint az alak vagy a szín, például, ha üveget edzünk, csökkentjük annak törékenységét. Vagyis a klasszikus definíció a diszpozíció-realisták szerint azért nem jó, mert nem engedi meg, hogy egyaránt igaz legyen az alábbi két kijelentés:

(1) a törékeny t_1 -ben, ha igaz rá t_1 -ben, hogy ha t_2 -ben leejtenénk, összetörne, illetve

(2) t_2 -ben leejtjük, és mégsem törik össze, mert mondjuk közben megváltozott e diszpozicionális tulajdonsága.

A nem manifesztálódott diszpozíciók nem meg nem valósult lehet ségek, mivel van id tartamuk, és megváltozhatnak. Ezen álláspont képviselői szerint értelmes beszélünk például egy üvegről, amelyik

---

⁸ Martin (1994), 6. o.

törékeny volt 2-től 3-ig, miközben e diszpozícióját ezen időtartama alatt nem nyilvánította ki.

(Martin 1997) konklúziója szerint az imént bemutatott és hasonló példákon alapuló érvek azt bizonyítják, hogy a manifesztáció szempontjából releváns diszpozíció logikailag elsőséget élvez a manifesztációban jelenlévő okokhoz és okozatokhoz képest. Míg ugyanis ez utóbbiak hiányozhatnak, miközben a megfelelő nem manifesztálódott diszpozíció jelen van, addig, ha a diszpozíció hiányzik, akkor nem létezhetnek az okok és következmények sem. A manifesztáció tehát esetleges, és mint ilyen csak a jéghegy csúcsa a diszpozícióhoz képest. A manifesztációként jelenlévő oksági kapcsolatban álló események bekövetkeztét kell tehát szerinte a megfelelő diszpozíciókra hivatkozva magyarázni, és nem fordítva. E nézet bevallottan és szó szerint ellentmond az előző pontban ismertetett klasszikus hume-iánus elképzelésnek.

Pár évvel Martin cikke után további — az ún. elfedő diszpozíciókhoz tartozó — ellenpéldákat és megfontolásokat vonultatott fel Alexander Bird (Bird 1998). Közös lényegük ezeknek a példáknak, hogy sok diszpozíciónak olyan ellenszere van, amelyek megszakítják az *s* stimulustól az *r* válaszig vezető kauzális láncot, mint pl. a mérgek ellenszerei. A helyzet tehát itt is úgy áll, hogy a diszpozíció tulajdonító mondat jelentését nem lehet a hagyományos elemzés szerinti kondicionális formájában megadni, mert a diszpozíció-tulajdonítás attól még igaz marad, hogy a tárgy a teszt hatására mégsem mutatja a definícióban szereplő reakciót, mivel valamiké megszakadt a tesztől a reakcióig vezető oksági lánc. Itt tehát — Martin (1994) példájával szemben — beindul a diszpozíciónak megfelelő oksági folyamat, azonban ez nem jut el az elvárt viselkedés produkálásáig. Ezért ellenszer — és nem pedig sztrájtör — a poharat törhetetlenné tevő varázsló (David Lewis példája), ha mondjuk ellentétes energiahullámokat küld az ütés pillanatában a pohárra. Bird szerint a két között az a különbség, hogy a „finkish” vagy „mimel” esetben a lánc azért szakad meg, mert a diszpozíció elvész, addig az ellenszerek esetében a diszpozíció megmarad.⁹ Kérdés persze, hogy ez akkor is így van-e, ha az ellenszert maga az *s* stimulus váltotta ki? Ha

---

⁹ Bird (1998), 228. o.

igenl választ adunk, akkor az elektromos sztrájk tör maga is ellenszer, amit a fogyasztó rákapcsolása vált ki! A különbségtevésnek ez a módja úgy t nik abból indul ki, hogy az egyik — a „finkish” — esetben maga a diszpozíció kauzális (kategorikus) alapja szenved el a változást, míg a másik esetben nem. Mindez persze már el feltételezi a kauzális alap szükségességének igencsak vitatott koncepcióját, amit Bird maga is támogat. Err l részletesebben majd a 2. fejezetben szólok. Bird szerint egyébként nagyon sok esetben nem t nik el a diszpozíció, hanem csak ellen rzés alatt áll, mint például Mellor híres atomreaktor példájánál, amiben a reaktor attól még megtartja robbanékony természetét, hogy ezt a köré épített védelmi berendezés sosem engedi manifesztálódni. A szakirodalomban egyébként hol a „finkish”, hol az elfed diszpozíciók eseteként tartják e példát nyilván, ami világosan mutatja e megkülönböztetés esetlegességét.

1.3 Válaszkísérletek

Mint már említettem a „finkish” és elfed diszpozícióknak a filozófiai köztudatba kerülése után rengetegen igyekeztek valahogy megválaszolni a kondicionális elemzést ért kihívást, és kisebb-nagyobb módosításokkal, vagy el zetes kikötésekkel mégis megtartani azt. Alapvet en három csoportra oszthatjuk e kísérleteket. Az els csoportot azok az elemzések képviselik, melyek Martinnak a *ceteris paribus* klauzula beiktatásának lehetetlenségére vonatkozó érve ellenére valamilyen módon mégiscsak lehetségesnek tartják a normál körülmények, vagy a diszpozíció szempontjából releváns „rendszer” meghatározását. A második kísérlet David Lewis azon elképzelésén alapul, hogy a definiensként szolgáló kondicionálisba belefoglaljuk a diszpozíció kauzális bázisát, míg a harmadik fajta válaszkísérlet a Stephen Mumford nevével fémjelzett, ún. funkcionalizmus lenne.

1.3.1 A normál körülmények és a zárt rendszerek

Egy diszpozíció-tulajdonító mondat jelentése szempontjából elengedhetetlen követelmény a körülmények tisztázása, különben nemigen marad olyan diszpozíciós predikátumunk, amit ne lehetne bármilyen tárgyra alkalmazni. Például az abszolút 0 fok közelében szinte minden tárgy törékeny. Wolfgang Malzkorn, aki sok tekintetben elfogadja Martinnak a kondicionális elemzés felett gyakorolt kritikáját, ezzel együtt úgy véli, a normál körülmények megadása lehetséges magára a diszpozícióra való hivatkozás nélkül is, tehát a Martin által említett körköröség, mely a *ceteris paribus* klauzula beépítésével szerinte keletkezik, elkerülhető. Ehhez az kell, hogy el ször is a tudomány sorolja föl mindazokat a körülményeket, amelyek között a diszpozíció manifesztálódik, ezeket tekintsük normál körülményeknek, és második lépésként ezeket merev jelöl ként rögzítsük, vagyis kizárjuk annak a lehet ségét, hogy a „normál körülmény” fogalma kontextus-függ legyen.

Malzkorn az alábbi megkötéseket alkalmazza a diszpozíciókra: 1. egy diszpozíció id beli, tehát változhat, elmúlhat, keletkezhet; 2. egy diszpozíció-tulajdonító mondat ezért igaz lehet akkor is, ha aktuálisan nincs jelen s és r ; 3. a diszpozícióval rendelkező tárgy a megfelelő stimuluson kívül más miatt is mutathatja r választ (vagyis ún. deviáns folyamat is létrejöhet, pl.: ütésre egy tárgy olyan sugárzásba kezd, amit l szétreped, mintha törékeny lenne)¹⁰; 4. s és r között kauzális viszonynak kell fennállnia; 5. a diszpozíció első rendű, nem pedig másodrendű tulajdonság. Ez utóbbi a 4-ből és abból következik, hogy a másodrendű tulajdonságok nem kauzálisan hatékonyak. Szerinte olyan szubjunktív kondicionálissal kell tehát dolgoznunk, amely teljesíti az első feltételt: $T_x, t \square R_x, t+\delta$ (t és $t+\delta$ id pontokat jelölnek). Azonban ez kevés a véletlen egybeesés, a deviáns okozás, stb. kizárására, amelyeknek kizárásához a kauzális függést kell kifejeznünk. Ez Lewisnak a kauzalitást kontrafaktuális kondicionálisban értelmező elmélete alapján:

---

¹⁰ Molnar (1999) 3–5. o. Ahogy Molnar megjegyzi, ennek épp ellentettje a HIV vírus esete, amely bár nem úgy működik, mint a többi — hiszen nem közvetlen kiváltó oka valamely betegségnek —, mégis a halálos kórokozók közé soroljuk.

$(T_x t \square \rightarrow R_x t + \delta) \ \& \ (\sim T_x t \square \rightarrow \sim R_x t + \delta)$. Ez azonban túl erős követelmény, mert ellentmond a fenti harmadik megkötésnek. Malzkorn megoldása azon alapszik, hogy e kondicionálisoknál a kontrapozíció-ekvivalencia nem áll, amiből az következik, hogy nem fölösleges ezzel kiegészíteni az eredeti szubjunktív kondicionálist. Vagyis: $(T_x t \square \rightarrow R_x t + \delta) \ \& \ (\sim R_x t + \delta \square \rightarrow \sim T_x t)$. Utolsó lépésként építsük be a normál feltételekre hivatkozást: $C_{NDx} t, t + \delta = x t$ és $t + \delta$ között a D -re nézve normál körülmények között van. Az elemzés végeredménye tehát:

$$D_x \Leftrightarrow C_{NDx} t, t + \delta \square \rightarrow [(T_x t \square \rightarrow R_x t + \delta) \ \& \ (\sim R_x t + \delta \square \rightarrow \sim T_x t)].$$

Ez az elemzés egyszerre kizárja a normál körülmények közül a „finkish” szituációkat, az ellenszerek problémáját pedig azzal a módszerrel oldja meg, hogy ezek esetében nem állnak fenn t és $t + \delta$ közt végig a normál körülmények.

A normál körülményekre való hivatkozásnak a kondicionálisba való ilyesfajta beépítése ellen azonban komoly ellenérvek szólnak. Egyrészt sok diszpozíció esetében igencsak kétséges, hogy az empirikus tudományok valaha is teljes listát tudnának nekünk nyújtani azokról a körülményekről, melyeknek e diszpozíció manifesztálódása esetén fenn kell állniuk. Vagyis erős a gyanú, hogy mindig lehet egy olyan C_{fi} körülményt találni, amelyik megszakítja a manifesztációs folyamatot. Bármikor kiderülhet például, hogy a víz, amit iszunk mérgező lenne, ha nem lenne jelen egyfajta ellenanyag, ami megvédi e hatástól. Tehát a vizet vagy mérgezőnek kéne nyilvánítanunk, vagy a kondicionális elemzésbe bele kéne foglalnunk a számunkra még ismeretlen körülmény fennállását. A normál körülmények specifikálása tehát megoldhatatlan feladat, és így a rájuk való hivatkozás végső soron semmi más nem jelent, mint a már leírt körkörös *ceteris paribus* klauzula beiktatását. Csak akkor lehet ezt kizárni, ha a listán szerepel az a tény is, hogy az eddigiek a világ összes tényei, és nincs több. Az azonban igencsak kérdéses, hogy létezik-e ilyen tény.¹¹

Másrészt a „normál” vagy „ideális” feltételeknek a kondicionálisba foglalása akkor teljes, ha bele vesszük az aktuális világ természetör-

---

¹¹ Mumford (2001), 376. o.

vényeit is, vagyis „ X rendelkezik a D diszpozicionális tulajdonsággal, ha T teszt hatására R reakciót mutat, feltéve, hogy az adott kontextusban értelmezett normál körülmények (ideértve a természettörvényeket is) továbbra is fennállnak”.¹² Ez viszont Mellor érvelése szerint a nem diszpozicionális, ún. kategoriális tulajdonságokra is igaz lesz, a természettörvények megváltozása esetén ezek tekintetében is másképp viselkedne a tárgy. Vagyis a természettörvényekre való hivatkozás nem jól különíti el a diszpozíciós és kategoriális tulajdonságokat.

Malzkornhoz hasonló szellemben érvel a kondicionális elemzés mellett Lars Gundersen, aki azonban nem a normál körülmények, hanem a szituáció, a diszpozícióval rendelkező alany és a meghatározandó diszpozíció pontos kijelölésében látja a probléma megoldásának kulcsát. Ráadásul szerinte megfelel értelmezés mellett mindenfajta kiegészítés nélkül tartható az eredeti, szimpla kondicionális elemzés.¹³

A szubjunktív kondicionálisok igazságához általánosságban Gundersen szerint az kell, hogy az utótag igaz legyen olyan lehetséges eltagok esetén, amelyek *jó okkal mondhatók a valóságos tényállásokhoz hasonlónak*. Ezt hívja a *változó erősség tételének*. Ebből az következik, hogy bármilyen, a kondicionális elemzés helyességét cáfoló példa csak akkor állja meg a helyét, ha valamilyen nem-akcidentális kapcsolat meglétét mutatja ki mondjuk egy ellenszer megkötése és a diszpozícióval rendelkező entitás viselkedése közt. Szerinte ugyanis a szubjunktív kondicionálisnál nem áll, hogy $(s \& \sim r) \Rightarrow \sim(s \Box \rightarrow r)$, bár a standard szemantikájuk szerint ez a helyzet, csakúgy, mint a materiális kondicionálisnál. Vagyis a cáfoló példához szerinte nem elég, hogy $(D_x \& s \& \sim r)$, hanem az kell, hogy $D_x \& \sim(s \Box \rightarrow r)$. Az olyan típusú kijelentések ugyanis, mint „ha x lenne a helyzet y lenne a helyzet” megengednek kivételeket. Vegyük szerinte például a Zen mester esetét, aki életében elszőr hibázza el íjászat alkalmával a céltáblát. Ettől még — mivel kitűnő íjász — továbbra is igaz lesz rá, hogy ha kil ne egy nyilat, akkor az belefűródna a céltáblába. Éppígy az eltag és az utótag egyszerre beálló pusztán igazsága sem teszi igazzá a szubjunktív kondicionálist. Egyszeri egymásutániségra még senki nem mondja,

---

¹² Ryder, 13–14. o.

¹³ Gundersen (2002) 389–390. o.

hogy itt egy diszpozícióról van szó. Különösen nem cáfoló példa $\sim(s \Box \rightarrow r)$ pusztán lehet sége szerinte. Vagyis mintha nem fogadná el a szubjunktív kondicionális jelentésének azt a felfogását, amelyik szerint igaz akkor, ha minden olyan lehetséges világban, ahol az el tag igaz, igaz az utótag is. Csak a *megfelel en közeli* világokra nézve tartja ezt helyesnek.¹⁴ A pusztán lehet ségre alapozó ellenpélda, akkor lenne konkluzív, ha a kondicionális analízis ezt állítaná: $\Box(D_x \Leftrightarrow s \Box \rightarrow r)$. De szerinte nem ezt állítja, amiből az következik, hogy a kondicionális ekvivalencia a priori fogalmi igazság ugyan, de nem szükségszerű. Ezért valódi ellenpéldához, mint láttuk, a diszpozíciónak és az annak hatását elfed ellenszernek szisztematikusan kell együttjárnia.

Vegyük észre, hogy Gundersen a „normál körülmények”-re való hivatkozást egyszeren fölcseréli a „megfelel en közeli világok”-ra történő hivatkozással. Éppen ezért annak meghatározása, hogy mi számít megfelel en közeli világnak, ugyanazokkal a nehézségekkel néz szembe, mint amiket a normál körülmények meghatározása kapcsán láttunk.

Gundersen második tétele az *összetett erősség elve*, amely szerint, ha egy T_1 tárgy rendelkezik D diszpozíciós tulajdonsággal, abból nem következik, hogy $T_1 + T_2$ is rendelkezik vele. Ez különösen abban az esetben nyilvánvaló, ha T_2 az D elfed jeként funkcionál. Ezért attól még, hogy mondjuk az urániumreaktor rendelkezik a robbanékonyság tulajdonságával, nem biztos, hogy a reaktor+véd berendezés együttes is rendelkezik ezzel. Így ez utóbbi esetben nem ellenpélda a kondicionális elemzésre, ha a manifesztáció elmarad.¹⁵ Az urániumreaktor nem rendelkezik a véd -mechanizmussal-ellátottság-állapotában-való-robbanékonyság diszpozíciójával. Mindez igaz szerinte a „finkish” szituációkra is, vagyis a diszpozíció mibenlétét ott is a sztrájtörrel együtt kell megállapítani, így viszont nem lesz igaz a mondat.¹⁶ A lehetséges ellenpéldák tehát Gundersen szerint az általa felállított két tétel egyikén biztosan elbuknak, vagyis nem képesek mindkettőnek egyszerre megfelelni.

---

¹⁴ I. m. 402. o.

¹⁵ I. m. 395. o.

¹⁶ I. m. 404–405. o.

Nem egyszer kérdés azonban, hogy hol húzzuk meg a zárt rendszerszer ség határait? Ha egy gyújtógyertya bizonyos id járási körülményre 4,5%-os valószínű séggel elromlik, akkor ez egy elfedett diszpozíció — a szikraadásé —, vagy egy komplett rendszer diszpozíciója arra, hogy 95,5%-os valószínű séggel gyújtson. Ez a szerző szerint „csak egy szürke tartomány”, ami csupán azt bizonyítja, hogy a diszpozícióval való rendelkezés is elmosódott határú predikátum, sok más fogalomhoz hasonlóan.

1.3.2 David Lewis megoldása

A kondicionális elemzés megújítására tett talán legtöbb vitát kiváltott kísérlet David Lewis nevéhez fűződik, aki alapvetően a kauzális alapnak a kondicionálisba történő bevezetése által igyekszik választ adni a kihívásokra.

Lewis megoldásának egyik lényeges része, hogy a diszpozíciók intrinszikus jellemzői egy dolognak, vagyis ha két dolog intrinszikus mása egymásnak, akkor diszpozícióik is megegyeznek. Ezt a tételt hivatott példázni a vékonydongájú és pacifista Willie esete, akinek van egy nagydarab, jóval kevésbé pacifista bátyja. Ebben az esetben bár igaz lesz, hogy aki beleköt Willie-be, az könnyen pórul járhat, mégsem tulajdonítunk Willienek semmiféle veszélyes diszpozíciót, mert az, hogy rendelkezik egy ilyen bálttal, nem intrinszikus tulajdonsága Willienek. Lewis egyébként nem tartja ezt véglegesen jó álláspontnak, hisz az elektronok negatív töltéséről — ami egyértelműen diszpozicionális jelleg — például kiderülhet, hogy lényegileg extrinszikus minőség!

Lewis elméletének másik lényeges pontja, hogy a diszpozícióknak szerinte minden esetben kauzális bázisuk van (ami nem ugyanaz, mint a kategoriális alap, lásd a 2. fejezetet), és szerinte a „finkish” diszpozícióknak „finkish” kauzális bázisuk van. Ez közelebb kerül annyit tesz, hogy mondjuk egy pohár a törési kísérlet eredményekéül elveszti törékenységét kauzális alapjaként szolgáló tulajdonságát, amiről azonban igaz, hogy ha megmaradna, akkor a külső hatással együtt az üveg összetörését eredményezné. Mindez azt jelenti, hogy a pohár végül is nem törik össze, hacsak nem rendelkezik, vagy id közben szert nem tesz, egy másik

kauzális alapra, amely szintén törést okoz a megfelelő küls hatással együttjárva. Vagyis mindkét kondicionális igaz:

(1) Ha p lenne a helyzet, akkor $\sim q$ lenne a helyzet.

(2) Ha p és q lenne a helyzet, akkor r lenne a helyzet.

(Amikor a diszpozíció hiánya „valósul meg” finkish módon, vagyis „mímél” diszpozícióval van dolgunk, akkor a fenti sémákban q -t és $\sim q$ -t egyszer en mindenhol fölcseréljük egymással.)

Fontos, hogy belássuk, a második kondicionális nem teljesen üres, semmitmondó, pusztán arról van szó, hogy „távolabb” van a valóságtól, a megvalósulástól, mint az első. Ez pedig még nem teszi lehetetlenné, hogy értelmes igazságként fogjuk fel.¹⁷

Amikor azt mondjuk, hogy $D_x \equiv A_x$ (A a kauzális alapként szolgáló tulajdonságot jelöli), akkor a kauzális alap intrinzikus tulajdonság kell legyen, különben lehetséges lenne, hogy két intrinzikusan teljesen megegyező tárgy más diszpozíciókkal rendelkezzen, köszönhet en extrinzikus alapjaiknak. Ezt pedig Lewis, mint említettem, kizárja.

A kauzális alappal rendelkezést Lewis szerint továbbra is kondicionálisan kell értenünk, úgyhogy az 1. végig jelen legyen és 2. kauzálisan a küls hatással együtt aktív legyen a diszpozíció manifesztációjára, vagyis az r válaszra nézve, és 3. teljesen merítse ki annak intrinzikus okait, hogy x r választ adja s stimulusra. A végs elemzés tehát szerinte:

*$D_x =_{df}$, ha x t -ben rendelkezik olyan A intrinzikus tulajdonsággal, hogy a t -nél későbbi t' időpontban, ha t -ben s stimuluson menne át, és A megmaradna t' -ig, akkor A a küls stimulusal együtt teljes oka lenne annak, hogy x r választ adja.*¹⁸

Vagyis 1. az alap legyen intrinzikus, 2. a teszt végéig jelen legyen, 3. együttesen a teszt és az alap elegendő okok legyenek a reakció kiváltásához. Lewis definíciója voltaképpen tehát annyit mond, hogy a pohár törékeny, ha igaz rá, hogy ha leejtenék, összetörne, feltéve, hogy intrinzikus szerkezete nem változik meg. És ezt diszpozicionális karakterétől függetlenül meg kell tudnunk állapítani, hogy ne essünk a Martin által felhozott körkörösség hibájába.

---

¹⁷ Lewis (1997), 150–151. o.

¹⁸ I. m. 157. o.

1.3.3 A funkcionista elemzés

A diszpozicionális mondatok jelentésének megadására Stephen Mumford által kidolgozott funkcionista elemzés alapötlete az elmefilozófiában jól ismert funkcionista álláspontból ered, azaz a diszpozíciókat funkciójuk alapján igyekszik definiálni. Mumford részben elfogadja Martin érveit a diszpozíciók redukálhatatlanságáról, azonban úgy véli, adható olyan elemzés, amely egyrészt megtartja a kondicionális elemzés lehet ségét, másrészt önálló, valódi tulajdonságokként ismeri el a diszpozíciókat.¹⁹ E funkcionista elemzés lényege, hogy egy diszpozíció ugyan azonos kategoriális alapjával, azonban sajátos, funkcionális lényeggel rendelkezik, amely individuálja. Hogy mivel, vagy mikkel azonos a fenti értelemben a diszpozíció, az kontingens kérdés, éppúgy mint az, hogy mib l készül a termosztát. Martin támadásával szerinte éaz a baj, hogy a diszpozíciókat individuáló funkciót éppen a kondicionális elemzés fejezi ki legjobban. Ezt lerombolva, elvész az individuáció is.²⁰

A funkcionista elemzés végül is amellett teszi le a voksot, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondat jelentése nem azonos a kondicionáliséval, nem redukálható arra, de maga után vonja azt, vagyis ha igaz a diszpozíció-tulajdonító mondat, akkor igaz a kondicionális is. Ez fordítva nem áll, mert lehet, hogy a kondicionális igaznak bizonyul egy adott esetben, de nem a diszpozíció miatt, hanem valamiféle deviáns kauzális kapcsolat miatt. Például összetörök egy leejtett pohár, de nem azért, mert törekeny volt, hanem mert ráesett egy pokolgépet m ködésbe hozó gombra. Ezért Mumford számára nem gond a diszpozícióra való hivatkozás által létrejöv körkörösség a kondicionálisban, hisz az nem reduktív definícióként szerepel itt.

Mumford funkcionáliszmusában az, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatból levezethet a manifesztációt tulajdonító kondicionális azt hivatott megjeleníteni, hogy a diszpozíció tulajdonságnak valamilyen kauzális szerepe van. És az elmélet szerint pontosan ez a különbség diszpozicionális és kategoriális tulajdonságok közt. Vagyis a kauzális

---

¹⁹ Mumford (1996), 89. o.

²⁰ I. m. 90. o.

szerepre való hivatkozás benne rejlik magában a diszpozícióban, ezért következik fogalmilag belőle a kondicionális, és ezért tudható *a priori*. A kategoriális tulajdonságok kauzális szerepe ezzel szemben kontingens, és csak a *posteriori* megismerhet, ami nem jelenti azt, hogy a kategoriális tulajdonságok csupán esetlegesen rendelkeznének kauzális szereppel, hiszen a Sydney Shoemaker (Shoemaker 1997) által felállított (és a legtöbb szerző által elfogadott) Kauzális Szerep Kritériuma (a továbbiakban: KSZK) alapján minden tulajdonságot az oksági kapcsolatokban betöltött szerepe azonosít. Diszpozicionális és kategoriális tulajdonságok közt a funkcionalista megközelítés szerint tehát mindössze annyi a különbség, hogy az előbbiekre utaló kifejezések megértése automatikusan maga után vonja kauzális funkciójuk megértését is, míg az utóbbiakra utaló kifejezések esetében ez nem igaz: az oksági szerep megállapítása további vizsgálódást igényel.²¹ A diszpozíciókra utaló kifejezések jelentésének tehát lényegi része a kauzális szerepre való utalás, és pontosan ez a lényegi funkcionális szerep az, amely individuálisan adott diszpozíciót.

Összefoglalásképp azt hiszem elmondhatjuk, hogy a kondicionális elemzés megújítására tett kísérletek mindegyike valamilyen meglehetősen vitatható metafizikai vagy tudományfilozófiai el feltételezésen nyugszik. Így Lewis felteszi a kauzális alap meglétét, illetve a diszpozíciók intrinszikusságát. Azt például, amelyikben a varázsló soha nem enged eltörni egy amúgy törékeny poharat, úgy kezeli, hogy a varázslat intrinszikus változást hoz létre a pohárban. Azonban — ha egyáltalán el tudjuk képzelni valahogy —, akkor e nélkül is el tudjuk képzelni a varázslatot. Mondjuk varázskézrel elkapja, vagy a kalapács fejét arra a pillanatra, amikor az ütés bekövetkezik, szivaccsá változtatja, vagy megváltoztatja a kauzális törvényeket egy pillanatra, létrehoz egy ellenértéket stb. ... Mumford ezzel szemben a diszpozíciók kauzális hatékonyságára épít, míg Malzkorn és Gundersen pedig azt tételezi föl, hogy a diszpozícióval rendelkező tárgyat, a diszpozíciót kiváltó

---

²¹ A diszpozicionális és a kategorikus tulajdonságoknak ez a megkülönböztetése nagymértékben hasonlít a klasszikus funkcionális magyarázat-strukturális magyarázat dichotómiára. Hogy a magyarázatban melyik az alapvető, azt persze Mumford szerint sem lehet eldönteni.

eseményeket vagy a válaszreakcióhoz szükséges megfelelő körülményeket valamilyen módon precízen meg lehet adni. Ennek nehézségeit már láttuk.

2. A diszpozíciók metafizikája

A diszpozicionális tulajdonságokkal kapcsolatos metafizikai kérdések igencsak szerteágazóak, és érintik szinte a metafizika összes más területét, az elmefilozófiai kérdésekre is nem is beszélve. Itt és most azonban csak az általam legfontosabbnak vélt három kérdéskört érintem, sorrendben a diszpozíciók redukálhatatlanságának kérdését, azt a problémát, hogy hányfajta tulajdonságot kell felvennünk ontológiánkba és végül a diszpozíciók és a természettörvények közti kapcsolatot.

2.1 Redukálhatók-e a diszpozíciók?

Nyilvánvaló, hogy a kondicionális elemzés helyessége vagy helytelensége metafizikai konzekvenciákat von maga után, hiszen aki nem hisz a diszpozíció-tulajdonító mondatok valamilyen kondicionálissal való elemezhetőségében, az természetszerűleg juthat arra a következtetésre, hogy a diszpozíciókat redukálhatatlan elemként kell felvennünk ontológiánkba. A kondicionális analízis híve pedig ezzel szemben éppilyen természetszerűleg juthat arra, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatok szemantikájának valamilyen kondicionális mondattal történő megadása egyben ontológiai redukciót is jelent. Ezt támasztja alá az eredeti hume-iánus koncepció is, melynek lényege — mint láttuk —, hogy az a kérdés, hogy kvalitatíve milyen egy tárgy egészen független attól, hogyan viselkedik. A klasszikus példával élve, a kenyér észlelhetőségéből nem következtethetünk arra, hogy táplál. Ugyanaz a tárgy egy más természeti törvényekkel, állandó együttjárásokkal bíró másik világba helyezve, más viselkedést mutat, miközben kvalitatív tulajdonságai változatlanok maradnak. Ez azt jelenti, hogy ezen antirealista elképzelés szerint nincs szükségszerű fogalmi kapcsolat egy diszpozíció és az alapjául szolgáló kategorikus vagy

kvalitatív tulajdonság között. Innen már csak egy lépés annak kijelentése, hogy a diszpozicionális tulajdonságok nem tartoznak bele a „világ végs berendezésébe”, hiszen voltaképpen a diszpozicionális kijelentések valójában a kondicionális állításban szereplő eseményekről vagy kategorikus tulajdonságokról szóló kijelentések, amikhez csak esetlegesen, és csak eddigi tapasztalataink megbízhatóságának mértékében kapcsolódnak a viselkedést leíró tulajdonságok. Ezért is nevezhet ez az álláspont a diszpozíciók tekintetében antirealistának. Mivel a metafizikai értelemben antirealista megközelítés melletti érvek már jóval a szemantikai vita kirobbanása előtt többször is megfogalmazódtak, ezért először ezeket fogom bemutatni, majd áttérek a diszpozíció-realista válaszokra.

2.1.1 Antirealista érvek

A diszpozíciók nem-valóságos voltát alátámasztani igyekvő érvek legvilágosabban talán Prior, Pargetter és Jackson (a továbbiakban: PPJ) közös cikkében (PPJ 1982) lelhetők fel. PPJ három kérdése, hogy 1. Kontingens vagy szükségszerű, hogy a diszpozícióknak kauzális alapjuk van? 2. Lehet-e ez a kauzális alap azonos magával a diszpozícióval? 3. Ha nem, akkor melyik hatékony okságilag, az A (alap) vagy a D (diszpozíció)? Válaszaik három tézisben nyernek megfogalmazást:

1. Kauzális Tézis: szükségszerű a kauzális alap megléte. Ezt egyszerűen az elégséges alap elve garantálja. Persze itt még nincs szó arról, hogy a kauzális alap maga ne lehetne diszpozicionális! A szerzők egyszerűen csak arra hivatkoznak, hogy semmi sem történik véletlenül. Ha pedig a mi világunk determinisztikus, akkor a szubjunktív kondicionális igazsága szempontjából releváns közeleli világok is determinisztikusak.²²

2. Nem-azonossági Tézis: a kauzális alap nem lehet maga a diszpozíció. Egy diszpozíciónak ugyanis többféle kauzális alapja lehet, mondjuk a és b , és ha lehetséges lenne, hogy ezek azonosak legyenek a diszpozícióval, akkor az azonosság tranzitivitásából az következik, hogy $a=b$, ami abszurd. Továbbá, ha egy D azonos lenne egy A -val, akkor ez

---

²² PPJ (1982), 252. o.

szükségszerű volna, tekintve az azonosság szükségszerűségét. Mivel azonban kontingens, hogy egy *D*-hez milyen *A* kapcsolódik, ezért van olyan lehetséges világ, ahol *D*-hez nem *A* kapcsolódik, következésképpen nem igaz, hogy *D* azonos *A*-val.

3. Tehetetlenségi Tézis: ha igaz az első tézis, akkor a kauzális alap okságilag — a külső hatással együtt — nemcsak szükséges, de elégséges is a manifesztáció elidézéséhez, és ebből következően semmilyen más intrinszikus tulajdonság nem szükséges ehhez. Ha viszont igaz a második tézis — érvel PPJ —, akkor maga a diszpozicionális tulajdonság is egy ilyen más ok lenne, amelynek tehát semmiféle szerepe nincs a mechanizmusban. Még az ún. túldetermináció eseteiben is csak az egyik elégséges ok operatív. Ez esetünkben — állítják a szerzők — mindig a kauzális alap lesz, ami az iménti gondolatmenet alapján kizárja a diszpozíciók kauzális hatékonyságát.²³

Miért használjuk mégis a diszpozíciókra utaló kifejezéseket, ha kauzálisan tehetetlen tulajdonságokra utalunk velük? Egyáltalán utalunk-e bármire is e kifejezésekkel, tekintve, hogy a KSZK szerint tulajdonságnak valójában csak azt tekinthetjük, ami kauzálisan hatékony? PPJ szerint az e kérdésekre adott válasz attól fog függeni, hogy erős vagy gyengébb értelemben vagyunk-e realisták maguk a tulajdonságok tekintetében. Az erős realista álláspont szerint minden predikátum valamilyen tulajdonságra utal, ami azt jelenti, hogy valójában egy igen pontatlan beszédmód az, amikor diszpozicionális magyarázatokat adunk események bekövetkeztére, hiszen ilyen tulajdonságok nincsenek, mert a diszpozíciók — mint láttuk — kauzálisan nem hatékonyak. Vagyis a diszpozíciós predikátumok valójában még csak nem is predikátumok. A gyengébb realista álláspont már megengedi, hogy egyes predikátumaink ne utaljanak feltétlenül valamely tulajdonságra vagy tulajdonságegyüttesre, különös tekintettel például a diszjunktív vagy negatív predikátumokra, vagy az olyan tulajdonságokra utaló predikátumokra, mint Goodman híres „zöké”je.²⁴ Ez az álláspont tehát elvileg lehetővé teszi a diszpozíciós tulajdonságokra utaló predikátumokkal való magyarázatot.

---

²³ I. m. 255. o.

²⁴ Shoemaker (1997), 230. o.

A fenti érvelés, mint láttuk, nemcsak a független kauzális alap meglétét tekinti a diszpozíciókkal fogalmilag együtt járóknak, hanem azt is, hogy a kauzális alapként szolgáló tulajdonságnak szükségszerűen kategorialisnak kell lennie. Ez az álláspont voltaképpen ezért egy klasszikus, a funkcionális állapotok terminológiájában megfogalmazott funkcionalizmus. Itt egy diszpozicionális tulajdonság másodrendű tulajdonság, a „bizonyos kauzális szereppel bíró első rendű tulajdonsággal való rendelkezés” tulajdonsága. E tulajdonságot több első rendű tulajdonsággal való rendelkezés is megvalósíthatja,²⁵ vagyis — mint már jeleztem — az álláspont szerint nincs fogalmi kapcsolat egy diszpozíció és annak kategorikus alapja között. Mivel a természettörvények e nézet szerint kontingensek, ezért egy másik lehetséges világban másfajta kauzális viszonyokba léphet ugyanaz a kategorialis tulajdonság (vagy a tulajdonságokkal rendelkező tárgy vagy esemény).²⁶ Ez azt eredményezi, hogy egy bizonyos molekuláris struktúrával rendelkező tárgy az egyik világban törékeny lesz, a másikban pedig — melyben mások a természettörvények — nem. A törékenység és egy bizonyos anyagszerkezeti tulajdonsággal való rendelkezés tehát nem fogalmilag, hanem empirikusan függ össze. A törékenység nem *jelentheti* azt, hogy egy tárgy bizonyos anyagszerkezeti jellemzőkkel rendelkezik. A diszpozíció nem merev jelölő, más világokban, más típusú dolgok törékenyek.

2.1.2 Realista ellenérvek

Az iménti gondolatmenetekkel szemben Martin, és a nyomában kialakult „diszpozíció-realista” irodalom szerint a diszpozíciók nem magyarázhatók a kvalitatív vagy kategorialis tulajdonságok terminusaiban. És mivel a diszpozíciók legalább annyira *sui generis* tulajdonságok, mint a kategorialis tulajdonságok, ezért a magyarázat *vica versa* megtörténhet. Lássuk, hogyan érvelnek — az előző fejezetben látott szemantikai érveken túl — ezen álláspont hívei a tiszta diszpozíciók lehetsége mellett.

---

²⁵ Malzkorn (2001), 346. o.

²⁶ Armstrong (1997), 72. o.

A szóba jöhet kauzális alap mibenlétére három nyilvánvaló lehet ség adódik: ezek csak kategoriálisak, csak diszpozicionálisak vagy mindkét fajtából valók lehetnek. Tiszta diszpozíciónak hívhatjuk azt a tulajdonságot, aminek nincsen semmilyen t le független kauzális alapja. Úgy t nik, hogy például a „negatív töltés ” tulajdonság ilyen, mivel egyrészt diszpozicionális — hisz nem jelent mást, mintsem hogy más negatív töltés részecskéket taszít —, másrészt semmiféle további, t le független kauzális alapját nem ismerjük.

Láttuk, hogy egyes filozófusok szerint a diszpozíciók pusztá fogalma *a priori* kizárja a tiszta diszpozíciók lehet ségét, ahogyan az PPJ három téziséb l kiderül. Azonban realista oldalról komoly érvek születtek a tételek érvényessége ellen. McKitrick szerint igazából az els két tézis konjunkciójából, vagyis a kauzális téziséb l és a nem-azonosság téziséb l következik, hogy nem lehetséges tiszta diszpozíció. Az els önmagában nem zárja ki a tiszta diszpozíciók lehet ségét, mivel ez még megengedi, hogy a diszpozíció önmaga oka legyen. A második mellett két súlyos érv szól, amelyeket azonban McKitrick tételesen és konkluzív módon cáfol.²⁷ Az els érv, mint láttuk, azon alapszik, hogy egy diszpozíciónak többféle kauzális alapja lehet, mondjuk a és b , és ha lehetséges lenne, hogy ezek azonosak legyenek a diszpozícióval, akkor az azonosság tranzitivitásából az következik, hogy $a=b$, ami abszurd. Tehát nem lehet a diszpozíció saját oksági alapjával azonos. McKitrick erre azzal válaszol, hogy semmi nem zárja ki, hogy egyik esetben a a kauzális alap, másik esetben b , amelyek közül bármelyik lehet önmaga is, persze mindkett nyilvánvalóan nem. Nem kell feltennünk ugyanis, hogyha egy esetben egy tulajdonság kauzális alapnak bizonyult, akkor minden esetben annak kell tekintenünk. A második érv szerint, ha egy diszpozíció azonos lenne saját kauzális alapjával, akkor ez szükségszer en így lenne, tekintve az azonosság szükségszer ségét. Mivel azonban kontingens, hogy egy D -nek milyen A -ja van, ezért van olyan lehetséges világ, ahol D nem azonos A -val, következésképp nem igaz, hogy D azonos A -val. McKitrick válasza szerint abból, hogy kontingens tény, miszerint D -nek A az alapja, csak annyi következik, hogy van olyan lehetséges világ, ahol D -nek nem

---

²⁷ Lásd: McKitrick (2003), 357–361. o.

kauzális alapja A , az azonban nem, hogy ne lenne mindenütt azonos vele. Lehetséges tehát olyan világ, ahol $D=A$, de A nem kauzális alapja D -nek.

PPJ harmadik, tehetetlenségi tézise — mely szerint a diszpozíciók kauzálisan nem hatékonyak — talán kizárná a tiszta diszpozíciók lehet ségét, ennek a tézisnek a bizonyítása azonban az els kett n alapul. Tehát a PPJ-féle tézisek nem állják meg a helyüket, és ezért nem bizonyítják a tiszta diszpozíciók fogalmának ellentmondásosságát.

A kategoriális alap szükségességével szemben tehát a diszpozíció-realisták válasza az, hogy miért ne lehetne maga a diszpozícióval való rendelkezés az az aktuális világbeli tény, amely meghatározza a diszpozícióval rendelkező tárgy oksági viselkedését? Más szóval szerintük maga a diszpozíció fennállása az a tény, amely igazzá teszi a szubjunktív kondicionálist.

2.2 Hányfélék a tulajdonságok?

Második metafizikai kérdésünk az, hogy vajon a világban csak kategoriális, csak diszpozicionális, vagy mindkétfajta tulajdonságok megtalálhatók? (Armstrong 1997) nyomán *kategorializmusnak* hívhatjuk azt az álláspontot, mely szerint minden tulajdonság kvalitatív természetű, és kauzális hatásuk, diszpozíciós képességük ezzel magyarázható. Ezzel szemben *diszpozicionalizmusnak* nevezhetjük azt az elképzelést, amely a tulajdonságok lényegét (potenciális) kauzális szerepükben, vagyis voltaképpen diszpozicionális alkatukban látja. E megkülönböztetések eddigi terminológiánkkal összevetve azt eredményezik, hogy a diszpozíció-antirealistának tulajdonképpen kategorialistának kell lennie, hiszen szerinte a diszpozíciós tulajdonságok kategoriális vagy kvalitatív tulajdonságokra redukálhatók, legfeljebb az ilyen valódi tulajdonságokon való „szupervencia” értelmében engedheti meg a diszpozíciók mint kvázi-tulajdonságok létezését. Ezzel szemben a diszpozíció-realista választhat egy vegyes tulajdonság-ontológia és a tiszta diszpozicionalizmus között. Abból ugyanis, hogy a diszpozíciók nem redukálhatóak kvalitatív tulajdonságokra, még nem következik az, hogy kizárólag diszpozitív tulajdonságok léteznének. Persze lehet ezt az álláspontot is képviselni, de lehet azt is gondolni, hogy a tulajdonságok közt egyaránt vannak kategoriálisak és diszpozicionálisak, vagy akár azt is, hogy

minden tulajdonság egyszerre kategoriális és diszpozicionális is, ahogy például (Martin 1997 és Martin—Heil 1998) állítja.

A diszpozicionalizmus álláspontját f leg azok képviselik, akik Sydney Shoemaker nyomán az egyes tulajdonságokat sajátos kauzális szerepük alapján definiálják és individuálják. (Shoemaker 1997) definíciója szerint (habár nem tekinti ténylegesen, reduktív értelemben definíciónak): Egy tulajdonságot az a képessége individuál, hogy mennyiben járul hozzá a szóban forgó tulajdonsággal rendelkező tárgy kauzális potenciáljához. Ebből az álláspontból egyszerre fogalmilag adódik, hogy bármely tulajdonságot az teszi azzá, ami, hogy egy bizonyos kauzális viselkedést, vagyis diszpozíciót tulajdonítunk neki. A *priori* kizárt tehát nem-diszpozicionális tulajdonságok létezése.

A kategorializmus álláspontjának klasszikus kifejtése már Locke-nál megtalálható abban a tanításban, mely szerint az általunk észlelt másodlagos minőségeket a tárgyakban lévő képességek, diszpozíciók okozzák, melyekről azonban végső elemzésben ki kell derülnie, hogy voltaképpen a tárgyak elsődleges minőségei alkotják. Azért, a képesség vagy a diszpozíció fogalmainak tehát a tudomány végső nyelvében Locke szerint hiányozniuk kell. Azonban ez az álláspont több problémát is felvet. Simon Blackburn például arra mutat rá, hogy az elsődleges minőségek klasszikus példái nem biztos, hogy tényleg kategoriálisak. Az áthatolhatatlanság — vagyis hogy egy test megakadályozza egy másik mozgását arra a helyre, amelyen tartózkodik — és a tömeg evidensen nem azok, és még a kiterjedés fogalma is involvál egy másik tulajdonságot, amelyik megszünti a kiterjedt test határait.²⁸ Egy tér mágneses töltéssel való rendelkezése is pusztán diszpozicionális jelleg. A tudomány sokak szerint csak ilyenekkel dolgozik. Ha azt gondoljuk, hogy egy bizonyos kategoriális tulajdonság mindig ott van a háttérben, amely magyarázza a vele kapcsolatban álló diszpozicionális tulajdonság megnyilvánulásait, illetve ezek fennállását a megnyilvánulások közt, akkor titokban azt reméljük, hogy a tudomány fel fog majd fedezni valamiféle közös alapot. Hiszen az atomról sem ismerték korábban

---

²⁸ Blackburn (1990) 62–63. o. Sőt egyes helyeken mintha már Locke is úgy gondolná, hogy a szubsztanciák minden tulajdonsága diszpozicionális. Lásd Locke: *Értekezés az emberi értelemről* II/8/VIII.

strukturális tulajdonságait, kizárólag funkciója alapján írták le, ám a tudomány azóta már ismeri belső szerkezetét. Ám az ilyesfajta remény lehet, hogy csak illúzió, a kategoriális alap örökké kisiklik a kezünkben, örökké csak egy „nem tudjuk mi” marad.

De egyáltalán, mi a probléma azzal, ha minden tulajdonság diszpozicionális? Sokak szerint az, hogy így — legalábbis a szubjektív kondicionálisok jelentését a lehetséges világok szemantikájában megadó elemzés alapján — világunk minden igazságát voltaképpen a szomszédos világok fennálló tényei támasztanák alá. Az aktuális világnak nem lenne saját természete, a valóságban nem lenne „természet”. Így mindenképpen szükséges valamiféle kategoriális alapot találnunk, ha nem a fizikai világban, akkor — Blackburn és Robinson szerint is — a szubjektív nézőpontban, hiszen egy minőségi változás észlelése „a tapasztalat egy különös részében fennálló tiszta, monadikus esemény”.²⁹

A legtöbb szerző azonban azon az állásponton van, hogy csak egyféle tulajdonságok léteznek a világban, és ezeket megragadhatjuk akár kvalitatív jellemzők, akár kauzális szerepük alapján. Ahogy maga Martin megfogalmazza, a tulajdonságok egyaránt kvalitatív és diszpozicionálisak; egyik sem redukálható a másikra, egyik sem „szupervenial” a másikon. Ugyanazt a redukálhatatlan tulajdonságot jellemezhetjük kvalitatív természete révén, mint amit leírhatunk azáltal, hogy milyen stimulusok hatására milyen reakciókat hajlamos mutatni. És ahogy ez utóbbiból következtethetünk a tulajdonság kvalitatív természetére, a kvalitatív jellemzők pedig lehetséges manifesztációira. Nincs tehát elválasztás egyik oldalon sem. Hasonló eredményre vezet Mumford funkcionálizmusa, amely szerint bár fogalmilag különbséget tudunk tenni diszpozicionális és kategoriális tulajdonságok, vagy inkább predikátumok közt, a megkülönböztetésnek nincs ontológiai hozadéka. Itt egy tárgy ugyanazon tulajdonságának két eltérő módon való jelöléséről van szó. Minden tulajdonság rendelkezik diszpozicionális erővel, legfeljebb ez túlösszetett vagy sokvágányú ahhoz, hogy ez alapján azonosítsuk a szóban forgó tulajdonságot.³⁰

---

²⁹ I. m. 65. o.

³⁰ Cartwright (1997), 74. o.

Ehhez az állásponthoz csatlakozik D. H. Mellor is, akié talán az egyik legérdekesebb nézet a diszpozíciók ontológiai státusáról kialakult vitában. Szerinte a diszpozicionalitás egyrészt a predikátumok és nem a tulajdonságok jellemzője, másrészt ekkéfélfogva szinte minden predikátum diszpozicionális. Ezt szerinte a szubjunktív kondicionálissal való elemezhetőséggel lehet kimutatni, ami azonban — lévén, hogy itt nem tulajdonságokról, hanem nyelvi kategóriákról van szó — nem involvál ontológiai redukciót.

Mellor a szemantikai diszpozíció-realistákhoz hasonlóan úgy véli, nem valamilyen esemény bekövetkezése különböztet meg két dolgot, amelyek diszpozícióikban különböznek ugyan, ám egyébként térid koordinátáiktól eltekintve azonosak. Azonban ez igaz szerinte egy háromszög dologra is, amely csak ebben különbözik egy másiktól. A „mi a helyzet a pohárral, ha nem dobják le?” ugyanaz a kérdés, mint az, hogy „mi a helyzet a háromszög tárggyal, ha nem számolják meg a szögeit?” A háromszöglet ségre is igaz, hogy jelentése „ha a szögeit helyesen számolnánk meg, az eredmény három lenne”, ami egy szubjunktív kondicionális. Tehát nem különös jellemzője a diszpozícióknak, hogy szubjunktív kondicionálisokban kell értelmezni őket, sem az, hogy felvetődik az indukció problémája velük kapcsolatban. Vagyis Mellor szerint a diszpozíciókra vonatkozó speciális kérdés nem episztemológiai (hogyan döntsük el, hogy igaz-e a diszpozíció-tulajdonító mondat, ha nincs megnyilvánulás), hanem metafizikai (mi teszi a dolgot törekennyé, akár leejtjük, akár nem).³¹

Mellor megoldásának lényege, hogy egyrészt különbség van tulajdonság és predikátum között: a >20 cm és a <30 cm két független predikátum, de egyaránt igazzá teszi a „25 cm hosszúnak lenni” tulajdonság. Másrészt szerinte csak az nevezhető igazi tulajdonságnak, ami többféle módon tud megnyilvánulni. És ez igaz mind az ún. kategoriális, mind a diszpozicionális tulajdonságokra. Egyes diszpozicionális tulajdonságokat már alaposan specifikáltak, törvényekbe foglalták más tulajdonságokkal, tulajdonságok változásaival való kapcsolatát (pl.: tömeg = milyen erővel lehet mennyire gyorsítani), másokat még nem ismerünk pontosan, nem tudjuk más tulajdonságokkal való kapcsola-

---

³¹ Mellor (1974), 174. o.

tukat meghatározni (pl.: törekenység). Ezek maradtak a „tisztá diszpozíciók”. Vagyis a fizika dolga megmondani, hogy mi a törekenység, nem a fogalmi elemzése!

Leginkább azért vagyunk hajlamosak nem elfogadni a más tulajdonságokra való hivatkozást, mert az olyan hétköznapi diszpozíciók esetében, mint a törekenység, azt gondoljuk, hogy nincs egy vagy két ilyen vele kapcsolatban álló tulajdonság, hanem többféle tulajdonság eredményezheti azt, hogy a dolog törekeny legyen. Az intuitíve érzett különbség ott van, hogy pl. „törekeny” túl sok tulajdonság teheti a tárgyakat, ellentétben a „10 kilogrammos tömeggel bírni” predikátummal. E jelenségekben a kategorikus bázis körüli vita, amely azonban Mellor értelmezésében kategóriahibán nyugszik, hiszen láttuk, hogy álláspontja szerint nem a tulajdonságok diszpozicionálisak, hanem a predikátumok. Semmi nem írja el, hogy a diszpozicionális predikátumokhoz csak egy kategóriába tartozó tulajdonságok kapcsolódjanak (ha egyáltalán kapcsolódnak), sem azt, hogy ezek kategóriájukban különbözzenek a nem diszpozicionális predikátumokhoz kapcsolódó tulajdonságoktól. Minden tulajdonság egyformán reális, csak az a kérdés, hogy milyen predikátum tulajdonítását támasztja alá! Olyat-e amelyiket valamilyen reduktív kondicionálisban kell elemeznünk, vagy olyat, amelyiket másképp — ha van ilyen. Ha e különbségekben valaki arra következtet, hogy az első nem reális, akkor számára a tömeg tulajdonsága is irreális.³²

Egyesek szerint Mellor támadását a kategoriális/diszpozicionális tulajdonság megkülönböztetés ellen azzal lehet kivédeni, hogy bár igaz, hogy mindkét típusba tartozó tulajdonságok tulajdonítása szubjunktív kondicionalist involvál, azonban a kategoriális tulajdonságok esetében ez triviális lesz. Abban a megállapításban, hogy a háromszögletesség azt

---

³² Mellor (2000), 767–768. o. Shoemaker és Armstrong is úgy gondolja, hogy a diszpozíciós/kategoriális megkülönböztetés nem a tulajdonságokra illik, hanem a predikátumokra. Előbbi szerint legfeljebb durva hasonlóság áll fenn a predikátumok közti diszpozíciós/kategoriális megkülönböztetés és a tulajdonságok közti redukciós és nem-redukciós — másképp elsőleges minőségek — megkülönböztetés között. (Lásd: Shoemaker (1997), 232–233. o.) Ezért nem következik feltétlenül a KSZK-ból az, hogy minden tulajdonság diszpozicionális, ellentétben a fent leírtakkal.

jelenti, hogyha a szögeit *helyesen* megszámlalnánk, akkor az eredmény három lenne, a *helyesen* kitétel értelme csak az eredményre vonatkozhat, nem valamiféle metodikai követelményre, s így a kondicionális triviálisan igaz lesz. Ez azonban, állítják sokan (pl. Lierse—Ellis 1994) a diszpozíciók esetében nincs így, ott a kondicionális valódi, genuin változást ír le. Azonban, ahogy (Mumford 1995) megjegyzi, a „törékeny az, amit, ha *megfelel en* ledobnak, eltörlik” mondatban a *megfelel en* szintén csak az eredményre vonatkozhat, hiszen képtelenség a már sokszor emlegetett *ceteris paribus* klauzula nélkül felsorolni, vagy valamiféle metodológiai szabállyal meghatározni a *megfelel en* ledobások eseteit. A kategoriális tulajdonságokat állító mondat által involvált kondicionálisok tehát semmivel sem inkább triviálisak, mint a diszpozíciók által involváltak.

2.3 Diszpozíciók és természettörvények

A diszpozíciók metafizikai realitásával kapcsolatos további fontos kérdés, hogy vajon ontológiai, logikai vagy a magyarázat értelmében melyek el rébb valók, a diszpozíciók avagy a természettörvények? A lehetséges álláspontok némi megfontolás után nyilvánvalóak. Mint láttuk Ryle megfogalmazása szerint a diszpozicionális állítások a természettörvényekhez hasonlóan ún. következtetési jegyek, melyek segítségével egy tényről egy másikra térhetünk át. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatok a természettörvények speciális esetei. Ha ugyanis természettörvények alatt a bevett elképzelés szerint bizonyos eseménytípusok állandó vagy valószínű együttjárását értjük — amit az eddigi tapasztalat bizonyos mértékben konfirmált —, akkor könnyen adódik a következtetés, mely szerint a kondicionális elemzést elfogadó antirealistának a természettörvények elbájoságát kell vallania. Ez azért van így, mert hiszen a hagyományos antirealista elképzelés szerint — mint azt láttuk — a diszpozíció-tulajdonító mondatok jelentése voltaképpen a manifesztációt leíró mondatok jelentésével egyezik meg, mely utóbbiak pedig két esemény, a teszt és a reakció állandó együttjárásának valóságos vagy lehetséges tényét írják le. Vagyis — ha *megfelel en* absztrakt típusokba soroljuk a résztvevő eseményeket — a diszpozíció-tulajdonító mondatok igazságát, és ezen

keresztül jelentését is a természettörvényeket megfogalmazó állítások igazságának és jelentésének függvényévé teszi. A diszpozíció-realista ezzel szemben — mint az könnyen kitalálható — úgy érvel, hogy el ször is kimutatja a diszpozíció tulajdonító mondatok manifsztáció-eseményeket leíró mondatokká történ lefordításának lehetetlenségét. Ezek után a realista azt mondhatja, hogyha mégis igazak bizonyos események-együttjárásáról szóló mondatok, akkor ezt könnyen magyarázhatjuk az eseményekben szerepl tárgyak eredend , tovább elemezhetetlen diszpozicionális tulajdonságaival. Egy diszpozíció többféle megnyilvánulása így — Ellis és Lierse kifejezésével — a természeti törvények (vagy inkább az általuk leírt folyamatok) egy természetes fajtáját hozza létre. A lényeg azonban, hogy e törvények igazságáért a szóban forgó diszpozíció a felel s és nem pedig fordítva. Egy példán szemléltetve a realista azt állítja, hogy az a tény, hogy a víz 100°C -os h mérséklet felett felforr, a víz bizonyos képességének tudható be. És bár vannak esetek, amikor a 100°C fölött a forrás nem következik be — mondjuk a nagy nyomás miatt —, a víz továbbra is megtartja említett képességét.

A kondicionális elemzést elutasító realista álláspontból még egy érdekes következmény adódik, ti. az, hogy ezen álláspont alapján a diszpozíciók által meghatározott természettörvények, s t általában a szabályszer ségek is egyfajta sajátos realista értelmezést nyernek. Konkrétan arról van szó, hogy az elmélet szerint a természettörvényekr l és a szabálynak megfelel viselkedésr l szóló mondatok igazsága nem köthet az eddigi tapasztalatokhoz, vagy a bevett gyakorlathoz.

A gondolatmenet abból indul ki, hogy egy tárgy diszpozíciója mindig egy másik tárgyra irányul, például a cukor vízben való oldhatósága a vízre, egy zárnak az a tulajdonsága, hogy illik egy adott kulcshoz, a kulcsra stb. ... És a tárgyban a diszpozíció teljes egészében jelen lehet akkor is, ha a másik tárgy egyáltalán nem létezik, például nincs olyan kulcs, amely illik a zárba, nem létezik az a folyadék, amelyben tudjuk, hogy feloldódna egy bizonyos anyag. A diszpozíció tehát nem relációs tulajdonság! A diszpozicionális tulajdonságok tehát mindig utalnak valami más, t lük különböző re, például a lehetséges manifesztációra, vagy a diszpozicionális partnerre. Ezt a diszpozíció-realista gondolkodók el szeretettel fejezik ki úgy, hogy a diszpozíciók speciális jellegzetessége

a valamire utalás, vagyis az intencionalitás.³³ És mivel a diszpozíció-realisták szerint a diszpozíciók redukálhatatlanok, ezért intencionalitásuk is redukálhatatlan. E redukálhatatlan intencionalitás tehát szerintük sokkal inkább a diszpozíciós tulajdonságok, mint a mentális jelenségek különös ismertetőjegye, szemben az általában vallott nézettel. A mentális jellegzetességek legfeljebb származtatottan, *mint* diszpozicionális jellegzetességek rendelkeznek ezzel az eredendő intencionalitással, azonban ez fizikai diszpozíciókra éppígy áll.

Ebből következik, hogy a diszpozíció *kivetíthet*, távol lévén, a diszpozícióval rendelkező tárggyal soha kapcsolatba nem lép, jövőbeli vagy egyáltalán nem létező tárgyakkal való kauzális összefüggésekre.³⁴ A kivetíthetőség mértékének — bár vannak határai (lásd: Martin 1997) — végtelennek kell lennie, hiszen sok esetben végtelen azon valószínű vagy potenciális kauzális partnerek és manifesztációk száma, amelyekben a diszpozíció kifejti hatását. Például, ha egy *A* típusú részecske rendelkezik azzal a diszpozícióval, hogy taszít egy *B* típusú részecskét, akkor ez minden valószínű és lehetséges *B* típusú részecskével való kapcsolatba kerülésére igaz. Ez utóbbiak száma pedig, ha nem is végtelen, de óriási, és jóval meghaladja azon *B* részecskék számát, amelyekkel a szóban forgó részecske valóban kölcsönhatásba kerül. De hogy egy valóban végtelen esetet is említsek, ha az 1-es szám rendelkezik azzal a diszpozícióval, hogy bármely természetes számmal megszorozva magát ezt a számot adja eredményül, ezt végtelen számú partner esetében képes megtenni. Mindezek a példák láthatóan szembemennek a Hume és Wittgenstein által fémjelzett finitizmussal, amely szerint „csak” a megszokás vagy a nyelvközösségi konvenció az, ami legitímálja ezt a kivetítést. Martinnál a kivetíthetőség szigorú értelemben, ténykérdésként szerepel. A diszpozíció kivetíthetőségének iránya és terjedelme valamiképpen be van építve, minden pillanatban jelen van a diszpozícióban, akkor is, ha fizikai megvalósulása lehetetlen. Nyilvánvaló, hogy ez csakis a diszpozíció-realista felfogásnak köszönhető, hiszen csak akkor engedhetjük meg, hogy a diszpozíció szigorú értelemben

---

³³ Armstrong (1997), 79. o.

³⁴ Martin-Heil (1998), 295–298. o.

kivetíthet legyen, ha — mint láttuk — a diszpozíciót semmilyen értelemben nem azonosítjuk, vagy nem redukáljuk manifesztációjára.

Ha mindezt összevetjük az előző pontban említett diszpozicionalizmus-kategorializmus ellentéppárral, akkor végső soron azt mondhatjuk, hogy a diszpozicionalizmus természetes következménye, hogy ezen álláspont felül a természettörvényeket szükségszerűen kapcsolatként gondolhatjuk csak elő, hiszen ekkor az ezek törvényekbe foglalt, általában kauzálisnak minősített kapcsolatok fogalmilag, szükségszerű módon következnek a kapcsolatban szereplő tárgyak vagy események kauzális szerepükkel definiált diszpozicionális tulajdonságaiból.³⁵ Ezzel szemben a kategorializmus jellemzője, hogy itt a tulajdonságok alapvetően különös kvalitatív jellegzetességeinél fogva kerülnek meghatározásra, és kauzális szerepük kontingens módon kapcsolódik hozzájuk. Ez azt eredményezi, hogy a kategorializmus szerint a tárgyak vagy események különböző típusaira érvényes kauzális kapcsolatokra a posteriori kell rájöttünk, ami a legtöbb értelmezés szerint azt is jelenti, hogy ezek kontingens kapcsolatok.³⁶

---

³⁵ Armstrong (1997), 81–82. o.

³⁶ Mumford (1995) szerint lehetséges egyszerre fenntartani azt az állítást, hogy egy objektum azonossága szempontjából lényeges tulajdonság lehet egy diszpozíció, miközben a természettörvények kontingensek. Ezt úgy éri elő, hogy a diszpozíciókat lehetséges világokhoz indexálja. Semmi ellentmondás nincs ugyanis abban, hogy az elektron az a tárgy, amely az aktuális világban negatív töltéssel rendelkezik, miközben ugyanez az elektron — vagy hasonmása — egy olyan lehetséges világban, melyben mások a természet törvényei, nem taszítja a pozitív töltésű részecskéket. Ettől még aktuális világbeli negatív töltése továbbra is jellemzi, és továbbra is azonosíthatjuk ezáltal. Kérdés persze, intuitíve mennyire elfogadhatóak az olyan tulajdonságok, mint törekeny-az-aktuális világban, vagy oldható-w világban stb.

3. Ki a realista és ki nem az?

Mint azt már a Bevezetésben és a tanulmány során többször is jeleztem, általában diszpozíció-realistának szokás nevezni azt az álláspontot, amelyik szerint a diszpozíciók léte végső soron nem függ valamilyen más léteztől, mint mondjuk egy kategoriális tulajdonságtól, kauzális alaptól vagy a diszpozícióval rendelkező tárgy bizonyos stimulusok esetén mutatott megfigyelhető viselkedésétől. A tiszta diszpozíciók híve azt gondolja, hogy az egyes tárgyaknak ilyen diszpozíciókat tulajdonító mondatok egyszerre igazak, a szónak abban az értelmében, hogy nem redukálhatók más mondatokra. Antirealista ennek megfelelően az, aki tagadja a fenti tételt. Általában felteszik, hogy azok, akik elfogadják a kondicionális elemzés valamilyen formáját, antirealisták, míg azok, akik tagadják az ilyen elemzés lehetőségét, realisták a diszpozíciókkal kapcsolatban. Első pillanatra ez valóban meggyőzőnek tűnik, hiszen mi más tesz a kondicionális elemzést végrehajtó filozófus, ha nem azt, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatok jelentését más, nem a diszpozíciókról vagy azok birtoklásáról szóló mondatok jelentésére redukálja? Azonban a realista és az antirealista megközelítések közti határ nem feltétlenül itt húzódik. Mint azt Michael Dummettnek a realista és antirealista álláspontok mibenlétére adott általános jellemzéséből megtudjuk, önmagában az effajta redukcionizmus sem nem szükséges, sem nem elégséges egy valódi antirealista állásponthez. A redukcionizmus álláspontja szerinte az az elképzelés, hogy egy adott osztály mondataihoz létezik olyan fordítás, mely egy másik osztály — a reduktív osztály — mondataira fordítja le azokat, és az adott osztály mondatainak jelentése a reduktív osztály mondatainak jelentésén, illetve a fordítási sémán nyugszik.³⁷ Ez igazság-feltételes szemantikát használó elméletek esetén egybeesik azzal, hogy az adott osztály mondatainak igazsága valamiképpen a reduktív osztály mondatainak igazságán alapszik, ahogy azt esetünkben is láttuk, például, amikor a kategoriális alap híve azt állítja, hogy az „*x* rendelkezik a *D* diszpozicionális tulajdonsággal” mondat igazságát az „*x* rendelkezik az *A* kategoriális tulajdonsággal” mondat igazsága határozza meg. Elfordulhat azonban — bár ez nem

---

³⁷ Dummett (1982), 239. o.

szükségszer —, hogy az adott osztály egy mondatához nem találunk egyetlen olyan mondatot vagy mondatosztályt sem a redukív osztályban, ami azt igazzá vagy nem igazzá (hamissá) teszi. Ez esetben — mivel az adott osztály mondatainak igazsága a redukív osztály mondatainak igazságán múlik — el kell ismernünk, hogy a szóban forgó állítás sem nem igaz, sem nem hamis. Ez a kétérték ség elvének feladását jelenti, ami már Dummett szerint is az antirealizmus egyik — de nem az egyetlen — megkülönböztető jegye. Mint már azonban jeleztem, ez a redukcionizmusból magából nem feltétlenül következik, tehát a redukcionizmus nem elégséges az antirealizmus álláspontjához. De nem is szükséges ahhoz, hiszen lehet valaki a valóság egy adott területére nézve antirealista anélkül, hogy bármiféle redukcióhoz folyamodna, mint pl. a matematikai konstruktivista esetében, aki szerint a matematikai állítások igazságát kizárólag az azokat bizonyító állításosztályok igazsága határozza meg. Itt a látszat ellenére nincs szó valódi redukcióról, hisz ez utóbbiak nem fogalmazhatóak meg az előbbiekre való hivatkozás nélkül — egy bizonyítás mindig valaminek a bizonyítása.³⁸ Ami fontos, hogy ebben az esetben nem feltétlenül érvényesül a kétérték ség elve, mert ha nem létezik egy adott tételhez sem bizonyítás, sem cáfolat, akkor az sem nem igaz, sem nem hamis. A redukció kérdése másodlagos ebben a szempontból.

Ami valóban megkülönböztető jegye az antirealista elméleteknek az Dummett szerint sorrendben az alábbi három: az igazságfeltételes szemantika elutasítása, a kétérték ség elvének egyes esetekben történő elutasítása illetve a referencia-fogalom jelentésmélemben betöltött szerepének megkérdőjelezése. Ez utóbbi involválja a legenyhébb eltérést a realista állásponttól, a kétérték ség feladásáról pedig már volt szó.³⁹ Az igazán következetes antirealista azonban továbbmegy: abból még, hogy egy adott osztály valamelyik mondata sem nem igaz egyértelműen, sem nem hamis, nem következik, hogy ne lenne jelentése, még kevésbé, hogy

---

³⁸ I. m. 254. o.

³⁹ I. m. 242. o.

ne értenék meg azt.⁴⁰ Ez viszont azt jelenti, hogy a mondat megértése nem azoknak a körülményeknek az ismeretében áll, amelyeknek a mondat igazságához fenn kell állniuk, mint ahogy azt az igazságfeltételes szemantikák állítják. Egy bizonyos mondatosztály tagjaival szembeni realizmus tehát jól megfér a redukcionizmussal, ha a redukció végrehajtása nem eredményezi az iménti álláspontok egyikének elfogadását sem. Az ilyen redukcionista realizmust hívja Dummett szofisztikált realizmusnak. Ezzel szemben azt az álláspontot, amelyik az adott osztály mondatát eleve realizztikusan interpretálja, és egyben elutasít mindenfajta redukciót, naiv realizmusnak nevezi.⁴¹

Visszatérvén eredeti témánkra, azt az állítást kockáztatom meg, hogy az imént bemutatott kritériumok alapján valójában a diszpozíciók realitásáról folytatott vita összes szereplője realista. Egyikük sem kérd jelezi meg ugyanis, hogy az „ x t -ben rendelkezik a D diszpozicionális tulajdonsággal” mondat minden t -ben vagy igaz, vagy hamis; hogy e mondat megértése azoknak a fennálló vagy fenn nem álló tényeknek az ismeretében rejlik, amelyek igazzá teszik; illetve hogy a mondatban szereplő diszpozicionális predikátum *valamire* ténylegesen utal. Vita csak abban van a szemben álló felek közt, hogy mi az, amire e kifejezések utalnak, és mik azok a tények, amelyek igazzá teszik a diszpozíció-tulajdonító mondatokat. A tiszta diszpozíciók hívei szerint e kérdésekre a válasz magukban az ilyen mondatokban rejlik, vagyis a diszpozicionális predikátumok diszpozicionális tulajdonságokra utalnak, míg a mondatot maga az a tény teszi igazzá, hogy az x tárgy rendelkezik ezzel a tulajdonsággal. Mumford például ehhez hasonlóan úgy vélekedik, hogy diszpozíció-realista az, aki szerint egy diszpozíció-tulajdonítás lehet igaz, bármiféle teszt igazsága nélkül, s t anélkül, hogy egyáltalán képesek lennének valamilyen teszt végrehajtására, s t még az is lehet, hogy ennek lehet sége túl van minden lehetséges tudásunkon, konceptuális sémánkon. A kondicionális elemzés, vagy a kategoriális alap hívei ezzel szemben úgy tartják, hogy a diszpozicionális predikátumok valami

---

⁴⁰ Az egyszer ség kedvéért felteszem, hogy egy jelentésemélet egyben megértéseméletként is szolgál, ami szerintem plauzibilis elképzelés, bár közel sem evidens.

⁴¹ I. m. 247–248. o.

nem-diszpozicionálisra utalnak és/vagy az ezeket tartalmazó mondatokat más típusú tényekre vonatkozó mondatok teszik igazzá. Vég soron tehát azt mondhatjuk, hogy a vita egy naiv realista — ezek képvisel i lennének a kondicionális elemzés ellenfelei — és egy szofisztikált, redukción alkalmazó realista — ezek az elemzés hívei — álláspont között zajlik.

Különösen izgalmassá válik a realizmus-antirealizmus kérdésében a helyzet akkor, amikor — mint esetünkben is — a reduktív osztály elemei közt szubjunktív kondicionálisokat találunk. Ezek hiányában viszonylag egyszer eldönteni azt a kérdést, hogy a redukción involválja-e a kétérték ség feladását vagy sem, hiszen az adott fordítási séma mellett általában nem nehéz eldönteni, hogy létezik-e az adott osztály egy mondatát igazra vagy hamisra értékel reduktív osztálybéli igaz vagy hamis mondat vagy mondatosztály. A szubjunktív kondicionálisok esetében azonban nem olyan egyszer megadni az igazságfeltételeket. Persze, ha az adott mondatosztály tekintetében valaki eleve realista — vagyis érvényesnek tartja rá a kétérték ség elvét és a jelentésnek az igazságfeltételekben történ megadását —, akkor, ha emellett meg is engedi az adott mondat szubjunktív kondicionális(ok)ra történ fordítását, az eredeti mondat igazsága vagy hamissága mindenkor garantálni fogja számára a szubjunktív kondicionális igazságát vagy hamisságát. Ennek megfelel en a diszpozíció-realista szerint, ha igaz is, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatnak helyes fordítása az, hogy „ha t -ben s lenne a helyzet, akkor x $t+\delta$ -ban r választ adná”, ez utóbbi ha igaz, azért igaz, mert igaz, hogy „ x t -ben rendelkezik a D diszpozicionális tulajdonsággal”. Vagyis — mint azt az álláspont hívei gyakran hangoztatják is — a kondicionális igazságát az biztosítja, hogy a tárgy valóban rendelkezik a diszpozícióval, és ez a stimulus-reakción kapcsolattól teljesen független, és azt megelő z kérdés. Annak azonban, aki az adott osztály mondatainak tekintetében hajlik az antirealista megközelítésre, fordítva kell gondolkodnia. Számára a diszpozíció-tulajdonító mondat igazságának — és legtöbb esetben jelentésének is — lényeges meghatározója a reduktív osztályban szerepl szubjunktív kondicionális. Ennek megfelel en ez utóbbi jelentésének és igazságának megállapítása logikai els bbséget élvez, vagyis igazsága vagy hamissága nem következménye az adott osztálybéli mondat igazságának vagy hamisságának. A kondicionális elemzés híve számára ugyanis nem jelent informatív

választ az, hogy a szubjunktív kondicionális igazságát az biztosítja, hogy a tárgy rendelkezik a szóban forgó diszpozícióval. Mivel ezen álláspont szerint a szubjunktív kondicionális a diszpozíció-tulajdonító mondat jelentését adja meg, ezért az ilyen válasz gyakorlatilag csak a kérdés megismérlését jelentené.⁴² Az elemzés hívének tehát két választható út marad. Vagy más, a diszpozíció-tulajdonító mondattól független alapot keres a szubjunktív kondicionális igazságához, vagy feladja azt az elképzelést, hogy a szubjunktív kondicionálisok jelentését igazságfeltételeikben kéne megadni, ami a redukció jellegét tekintve azt is maga után vonja, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatok megértése nem valamilyen körülmények fennállásának vagy fenn nem állásának ismeretéből áll. Mindazok, akik a szubjunktív kondicionálisok igazságát és jelentését a lehetséges világok szemantikájában adják meg, az elsőt választják. Mivel ekkor végül is eme reduktív osztály tekintetében teljesen realista attitűddel rendelkeznek, ezért nevezhetők a fenti taxonómia szerint szofisztikált realistáknak.

Milyen ténytet keressenek tehát, amely igazgá teszi a kondicionális elemzés definiensét? Kézenfekvő lenne Lewis megoldása, amely a szubjunktív kondicionális szintén a lehetséges világok szemantikájának segítségével elemzi, és — modális realista lévén — a lehetséges világokban állítható igaz mondatok jelentését ténynek kezeli, csakúgy, mint az aktuális és lehetséges világok közötti „szomszédos” vagy „közeli” relációt. Azonban a legtöbb szerző vonakodik elfogadni a modális realizmus álláspontját. Csakhogy aki nem szeretné az aktuális világ tárgyairól szóló mondatok jelentését a lehetséges világok tényeire hivatkozva megadni, az azzal a problémával kell szembenézzen, hogy a szubjunktív kondicionálisok így nem engedelmesskednek minden esetben a kétértékesség törvényének. Dummett példája⁴³ alapján, ha az alábbi három állítás igaz: a) $A \Box \rightarrow C \vee \sim C$, b) $A \& C \Box \rightarrow B$, c) $A \& \sim C \Box \rightarrow \sim B$, akkor az $A \Box \rightarrow B$ állítás sem nem igaz, sem nem hamis. Az egyetlen út tehát, amely biztosítja, hogy a szubjunktív kondicionálisok megfeleljenek a kétértékességnek az, ha igazságukat végső soron valamilyen kategorikus állítás igazságára vezetjük vissza. Ez azonban nem más, mint vagy a naív diszpozíció-

---

⁴² Ehhez lásd: Dummett (1982), 251. o.

⁴³ I. m. 251. o.

realista, vagy a fent jellemzett szofisztikált realista útja, amelyeknek megvannak a maguk nehézségei.

Azt, hogy voltaképpen a vitában szereplő felek egyaránt valamilyen realista koncepcióval rendelkeznek, jól mutatja az a tény, hogy mindkét oldal a hume-i koncepció állítólagos gyengéjeként említi, hogy az szembemegy azon intuíciónkkal, mely szerint, ha egy állítás igaz egy tárgyra, akkor kell lennie valaminek, ami ezt igazgá teszi. Ahogy azt (Martin 1997) egy példával megvilágítja, a híd megbízhatóságáról szóló állítás igazságához az kell, hogy valami fennálljon a híddal kapcsolatban (*something about the bridge*), és ez nem lehet teszt-események véges sora. És ez még a kontrafaktuális állításokra is igaz, vagyis itt is kell lennie egy aktuális ténynek, ami a lehetséges eseményekre vonatkozó állítást igazgá teszi. Ha igaz a pohárra, hogy ha leejtenénk széttörne, akkor ezt valaminek igazgá kell tennie. Kérdés persze, hogy mi lehet ez az „igazságtév” olyan állítások esetében, minthogy „ha most a nyaralóban lennék, akkor Budapesttől 30 kilométerre lennék”, nem is beszélve a „ha a nagyapámnak kereke lett volna, omnibusz lett volna” típusú mondatokról. Milyen velem vagy a nagyapámmal kapcsolatos tény az, amely igazgá teszi ezeket a mondatokat? Nyilvánvaló, hogy ez a realista ihletettség ellenvetés abból a meggyőződésből származik, hogy minden értelmes állítás vagy igaz vagy hamis, és ez utóbbi pedig valamiképpen bizonyos tények fennállásának vagy fenn nem állásának a függvénye. Mint azonban már említettem, egy valódi antirealista nem osztja ezen meggyőződéseket.

Az 1.3 fejezetben láttuk, hogy a kondicionális elemzés megújítására, megmentésére tett kísérletek ez idáig nem voltak túl eredményesek, mivel ezek általában vitatott metafizikai vagy tudományfilozófiai elvetéseken nyugszanak. Ez az eredmény álláspontom szerint nem jelenti azt, hogy a kondicionális elemzés ellenfeleinek többségével egyetértésben feltétlenül realistának, pontosabban naiv realistának kéne lennünk a diszpozíciókkal kapcsolatban. Még mindig nyitva marad ugyanis elvetünk a valóban antirealista megközelítés. Hogy jobban megértsük mi indokolja egy valódi antirealista megközelítés felvetését, vegyük szemügyre Malzkorn példáját, mely a sötétben ülő piros kaméleonról szól, akire nézve igaz, hogy ha nappali fény érné, akkor zöld lenne. Nyilvánvaló, hogy ha a kaméleon olyan gyorsan váltaná a színét, ha nappali fény éri — amikor is, tegyük föl, sosem piros —, hogy az elte

meglév színét sosem érzékelnénk, akkor egyszer en sosem hívnánk pirosnak, mert nem volna rá semmilyen episztemikus okunk! Pontosan ez a helyzet véleményem szerint minden „finkish” diszpozíció esetén. Azt a vezetéket, amelyik *sosem* vezeti az áramot, amikor fogyasztót kapcsolunk rá, *sosem* hívnánk él vezetéknek. Ha azt mondom, hogy „A fiaim kis elefántos poharai közül az egyik rendelkezik azzal a diszpozícióval, hogy egy igazi varázsló bizonyos varázsigéire törhetetlenné válik”, akkor vajon olyan mondatot mondtam-e, ami vagy igaz vagy hamis, függetlenül attól, hogy jön-e ilyen varázsló — legfeljebb én jelenleg nem vagyok képes az igazság kérdésében dönteni? S t, ha jön a varázsló, a poharak pedig mégis eltörnek, attól még tényleg lehetséges, hogy korábban igaz volt rájuk a fenti diszpozíció? Az igenl válasz ezekre a kérdésekre számomra meglehet sen abszurdnak, kontraintuitívnak t nik. Ugyanez a helyzet az ellenszerek által elfedett diszpozíciók esetében is. Nem hívjuk mérgez nek az olyan bogyót, amelyet ha bekapunk, akkor a szervezetünk elkezd olyan ellenanyagot termelni, ami hatástalanítja a bogyóban lév méreganyagokat. Gyanítom, ha az embereknek nem lenne májuk, akkor sok, ma táplálékként fogyasztott anyag mérgez lenne. Vagy vegyük a tömeg példáját. Ha egy feltételezeten m tömeg tárgy minden olyan esetben, amikor f er vel gyorsítom, m' -re változtatja tömegét — amit onnan tudunk meg, hogy f hatására olyan a -val gyorsul, melyre az áll, hogy $f/a = m'$ —, akkor bár lehet, hogy eleinte hitetlenkedünk, egypár kísérlet után biztosan nem tartanánk ki amellet, hogy a tárgy igazából m tömeg , csak az elvégzett kísérletek idejére változtatja meg tömegét. Valószínű leg tévedésnek min síténénk korábbi álláspontunkat. Nem arról van tehát szó. hogy a bogyó mérgez , csak sosem manifesztálódik e tulajdonsága, hanem ismét csak arra jutunk, hogy nem lehet a diszpozíció-tulajdonító mondatok igazságát a megfigyelt stimulus-reakció kapcsolatoktól függetlenként kezelni. Úgy gondolom, nagyon is van valami megfontolandó Ryle eredeti „következtetési jogosítvány” elméletében, melynek lényeges része, hogy „ha a manifesztációban szerepl eseményeket leíró mondatok nem lennének *néha* igazak, akkor a diszpozíciót leíróak soha nem lennének azok” .⁴⁴

---

⁴⁴ Ryle (1999), 147. o.

A gondok persze a nem-manifestálódott, vagy soha nem manifestálódó diszpozíciók kapcsán merülnek fel, mint például Mellor sokat idézett példája a robbanás ellen védett atomreaktorról. Álláspontom szerint ez teljesen ugyanaz a probléma, mint az egyszeri okság kérdése a hume-i kauzalitás-fogalom kapcsán. A szokásos válasz erre az, hogy általában asszociációs szabályokkal, indukcióval oldjuk meg a problémát, Quine megfogalmazása szerint „kikerekítjük” a ténylegesen ismert eseteket természetes fajtákká. De ha ez nem lehetséges, akkor úgy vélem tényleg nem adunk igazságértéket az *A* okozza *B*-t mondatoknak, ahogy ily módon szerintem a diszpozíció-tulajdonító mondatoknak sem. És e felfogásnak tényleg pontosan az a következménye, hogy nem lesz értelme a törekenységnek, amíg valami valamikor össze nem törik. Mellor szerint persze ez végzetes ellenérv a ryle-i megközelítéssel szemben,⁴⁵ szerintem azonban nincs ezzel semmi baj. Teljesen megalapozatlan és értelmetlen tehát diszpozíciót tulajdonítani egy tárgynak a saját, vagy hozzá valamilyen értelemben hasonló tárgyak mutatott viselkedését l függetlenül. Ehhez kvázi „oda kéne menni” és valamiféle osztenzív definícióval „rámutatni” a szóban forgó diszpozícióra, amelynek még a pusztja lehet sége sem áll fenn. Mindezek a példák azt sugallják, hogy nem feltétlenül a kondicionális elemzéssel van baj, hanem sokkal inkább azzal, ha e szubjunktív kondicionálisokat realista módon akarjuk interpretálni.

Úgy t nik, hogy a témához hozzászóló szerz k többsége felteszi, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatok redukálhatatlanságát hirdet naiv realista állásponttal szemben csak egy szofisztikált realizmus állhat. A vita résztvev i közül talán csak Bird és egyes momentumokban Mumford álláspontjában fedezhet k fel valódi antirealista elemek. Mumford például antirealista azokkal a diszpozíciókkal szemben, amelyek nem bírnak kauzális alappal. Ezeknél szerinte semmi nincs, ami betöltené a kauzális szerepet. Az ilyen dolog egyszer en *így viselkedik*, és ez „kemény tény”, aminek nincs további magyarázata. Ez valóban, a dummetti értelemben antirealista álláspontnak t nik, hiszen, ha az adott viselkedés nem következik be (reduktív osztály), akkor semmi sincs, ami a diszpozíció-tulajdonító mondatokat (vitatott osztály) igazzá vagy

---

⁴⁵ Mellor (1974), 166. o.

hamissá teszi. E szórványos megnyilatkozásokhoz csatlakozván úgy vélem, érdemes lenne egy olyan elméletet kialakítani, amely megengedi, hogy a reduktív mondatként szereplő kondicionálisok adott esetben ne legyenek se igazak, se hamisak. Magukat e mondatokat — és ebből kifolyólag a diszpozíció-tulajdonító mondatokat is — persze ettől függetlenül megértenénk, kifejezésüknek értelmes jelentést tulajdonítanánk, ami azt mutatja, hogy e mondatok megértése nem igazságfeltételeik ismeretében állna e megközelítés szerint. Ez, azt hiszem, jobban megfelel a diszpozíció-tulajdonító mondatok valós használatának, mint akár az az elképzelés, hogy ilyenkor lehetséges világok tényeit vesszük figyelembe, akár az, hogy a diszpozíció-tulajdonító mondatokat minden megfigyelhető jelenségtől vagy más tulajdonsággal való kapcsolatától függetlenül értelmezzük.⁴⁶

Irodalomjegyzék

- Armstrong, D. M. (1997): *A World of States of Affairs*, Cambridge University Press
- Bird, A. (1998): „Dispositions and Antidotes”, *Philosophical Quarterly* 48, 227–234. o.
- Bird, A. (2000): „Further antidotes: A response to Gundersen”, *Philosophical Quarterly* 50, 229–233. o.
- Blackburn, S. (1990): „Filling in Space”, *Analysis* 50, 62–65. o.
- Cartwright, N. (1997): „Where Do Laws of Nature Come From?”, *Dialectica* 51, 65–78. o.
- Dummett, M. (1982): „Realism”, *Synthese* 52, 55–112. o.
- Ellis, B. and Lierse, C. (1994): „Dispositional Essentialism”, *Australasian Journal of Philosophy* 72, 27–45. o.
- Gundersen, L. (2000): „Bird on Dispositions and Antidotes”, *Philosophical Quarterly* 50, 227–229. o.

---

⁴⁶ Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Farkas Katalinnak és különösen T. zsér Jánosnak, akik a tanulmány korábbi változatait kommentálták és hasznos tanácsokkal láttak el a végleges verzió megírását illetően.

- Gundersen, L. (2002): „In defence of the conditional account of dispositions”, *Synthese* 130, 389–411. o.
- Handfield T. (2001): „Dispositional essentialism and the possibility of a law-abiding miracle”, *Philosophical Quarterly* 51, 484–494. o.
- Harré, R. (1997): „Is There a Basic Ontology for the Physical Sciences?”, *Dialectica* 51, 17–34. o.
- Holton R. (1999): „Dispositions all the way round”, *Analysis* 59, 9–14. o.
- Kvanvig JL. (1999): „Lewis on finkish dispositions (Counterfactual approach)”, *Philosophy and Phenomenological Research* 59, 703–710. o.
- Lewis, D. (1997): „Finkish Dispositions”, *Philosophical Quarterly* 47, 143–158. o.
- Malzkorn W. (2001): „Defining disposition concepts: A brief history of the problem.”, *Studies in History and Philosophy of Science* 32a, 335–353. o.
- Malzkorn W. (2000): „Realism, functionalism and conditional analysis of dispositions”, *Philosophical Quarterly* 50, 452–469. o.
- Martin, C. B. and Heil J. (1998): „Rules and powers (Dispositionality)”, *Nous* suppl. S, 283–312. o.
- Martin, C. B. (1994): „Dispositions and Conditionals”, *Philosophical Quarterly*, 44, 1–8. o.
- Martin, C. B. (1997): „On the Need for Properties: The Road to Pythagoreanism and Back”, *Synthese* 112, 193–231. o.
- McKittrick J. (2003): „The bare metaphysical possibility of bare dispositions (causal basis)”, *Philosophy and Phenomenological Research* 66, 349–369. o.
- Mellor D. H. (2000): „The semantics and ontology of dispositions”, *Mind* 109, 757–780. o.
- Mellor, D. H. (1974): „In Defence of Dispositions”, *Philosophical Review* 83, 157–181. o.
- Molnar, G. (1999): „Are Dispositions Reducible?”, *Philosophical Quarterly* 49, 1–17. o-
- Mumford S. (1996): „Conditionals, functional essences and Martin on dispositions”, *Philosophical Quarterly* 46, 86–92. p.
- Mumford S. (1995): „Ellis and Lierse on dispositional essentialism”, *Australasian Journal of Philosophy* 73, 606–612. o.
- Mumford, S. (2001): „Realism and the conditional analysis of dispositions: Reply to Malzkorn”, *Philosophical Quarterly* 51, 375–378. o.

- Prior, E. W. — Pargetter, R. — Jackson, F. (1982): „Three Theses About Dispositions”, *American Philosophical Quarterly* 19, 251–257. o.
- Robinson, H. (1982): *Matter and Sense*, Cambridge University Press
- Ryder, D.: „Critical notice of Stephen Mumford’s *Dispositions*”, <http://homepage.mac.com/ancientportraits/drsite/Mumford.pdf>
- Ryle, G. (1999): *A szellem fogalma*, Osiris Budapest.
- Shoemaker, S. (1997): „Causality and Properties”, in Mellor and Oliver (eds.): *Properties*, Oxford University Press, 228–254. o.